

ŠTA JESTE „REPUBLIKANIZAM“? REPUBLIKA KAO „FORMA VLASTI“ I REPUBLIKA KAO „FORMA VLADAVINE“

Ključne riječi

Republikanizam; vladavina;
vlast; republika

Autor

Aleksandar Savanović, redovni
profesor, Fakultet političkih
nauka Univerzitet Banja
Luka, Bosna i Hercegovina.

Korespondencija

aleksandar.savanovic@fpn.unibl.org

Oblast

Politička teorija

Rezime

U ovom tekstu analiziramo značenje riječi „republika” i „republikanizam”. U pitanju su klasični politički pojmovi, koji se vijekovima upotrebljavaju kako u naučnostručnoj literaturi, tako i u političkoj praksi i kolokvijalnom govoru. Ipak, da li je sasvim jasno i nedvosmisleno šta te riječi označavaju? Može li se destilovati jedan jedinstven smisao i značenje riječi republika/republikanizam. Kako razumjeti i opravdati intenzivnu savremenu naučnu diskusiju na tu temu? Generalno posmatrano, moguće je slijediti tri matrice za definisanje: prvo, moguće je analizirati različite teorije republikanizma, kakve npr. imamo u djelima Machiavellija, Kanta, itd. Drugo, moguće je analizirati različite istorijske forme koje je republika imala u stvarnosti, poput npr. rimske republike, Venecije ili USA. Treće, moguće je analizirati različite doktrine republikanizma, kakve su npr. liberalni republikanizam ili civic republicanism. Intencija ovog teksta jeste da se na osnovu ovih klasifikacija i njihove komparativne analize, pokušaju tako dobijeni modeli provući kroz modifikovanu kantijansku diferenciju između „forme vladavine” i „forme vlasti” i tako destilovati jedan precizniji pojam republike i republikanizma.

DOI

10.5937/politeia0-41326

Datum prijema članka

11.09.2022.

Datum konačnog prihvatanja članka za objavljivanje

29.11.2022.

UVOD

Očigledno prvo pitanje je zašto ovo uopšte može biti tema jednog savremenog istraživanja? Naime, u pitanju su široko upotrebljavani i dobro etablirani pojmovi, koji kao da ne proizvode nikakve kontraverze i nejasnoće. Mi svi, čini se, odmah znamo o čemu se radi kada se kaže republika. Ipak, kada se stvar pokuša precizirati suočavamo se s problemom višeznačnosti termina „republikanizam” i „republika”, i činjenicom postojanja „mnogih lica republikanizma” (Mouritsen, 2006: 18).

U stvarnosti postoji bezbroj republika i republikanizama i „svaka republikanska država je republikanska na svoj način” (Honohan, 2002:7). Republikanska tradicija stoga može izgledati kao isuviše šarolika da bi se taj pojam uopšte upotrebljavao kao oznaka za jednu, koliko-toliko koherentnu doktrinu i tradiciju (Pettit, 1997:10). Čini se da postoji naučni konsenzus, ne o tome da je jasno šta republikanizam znači, već upravo suprotno: „there is no such thing back there as ‘republicanism’; only clusters of arguments, values, and employments of concepts” (Mouritsen, 2006:17).

Konfuzija je naročito prisutna usljed učestale prakse selektivnosti: „take certain parts of republican theory without providing a clear and modern conceptualisation of the whole theory in terms of public philosophy for today” (Maynor, 2003: 4).

Imajući u vidu ovakvo stanje termina, mnogi su na stanovištu da je bolje govoriti o republikanizmima u množini, nego o republikanizmu kao jednoj teoriji i tradiciji političke misli (Maynor, 2003: 4). Treba, dakle, govoriti o porodici republikanskih teorija, a ne o jednoj jedinstvenoj teoriji.

Da li je moguće (i potrebno?) iz te raznolikosti destilovati jedan jedinstven teorijski

okvir? Pojedini teoretičari su na stanovištu da se unutar savremene diskusije o republikanizmu vodi neka vrsta pravog teorijskog rata za definiciju pojma republikanizma, neka vrsta „bitke za dušu republikanizma” (Honohan, 2002: 7). To kao da sugeriše da situacija vapi za jednom jedinstvenom sveobuhvatnom teorijom i definicijom.

Ili je, možda, upravo taj potencijal različitosti ono što je esencija republikanizma, i ono što ga čini primjerenim modelom za savremeni multikulturni svijet? Naime, hermeneutička širina jeste logična posljedica same riječi i koncepta koji imenuje: upravo ta višeznačnost i konceptualna širina omogućava da se bazične vrijednosti republikanizma primjene planetarno reflektujući pri tome lokalne različitosti. Zahtjev za „jednom republikom” i univerzalnom definicijom, pogotovo ako ona uključuje *in concreto* opis institucija, zapravo bi bio antirepublikanski.

Poseban aspekt pitanja definisanja republikanizma vezan je za njegovu eventualnu razvojnu prirodu. Premda se radi o klasičnom pojmu, viševjekovno prisutnom u političkoj teoriji i praksi, možda je republikanizam zapravo doktrina koja se još uvijek razvija i nije došla do svog krajnjeg značenja. Neki od najznačajnijih savremenih teoretičara republikanizma zauzimaju upravo takvo stajalište: „Republicanism is a theory still under development, rather than one that exists ready-made for application to contemporary issues” (Honohan, 2002: 145). „Dugi proces evolucije” republikanizma (Jennings, 2006: 64) tako bi predstavljao nekakav proces hegelijanskog razvoja pojma do njegove konačne jasnosti. To bi značajno promijenilo i pristup i intenciju ovog rada: umjesto da se iz postojeće istorije republikanske misli i prakse republikanskih država pokušava destilovati „esencija republikanizma” trebalo bi pristupiti stvari u smislu da se definiše ono što taj pojam znači u

svom sadašnjem smislu, tj. da se locira značenje koje pojam ima u datoj epohi. Ovo postaje posebno značajno ako se ima u vidu da je u pitanju jedan od najdugovječnijih političkih koncepata (Hammersley, 2020), čiji nastanak u izvjesnom smislu koincidira s početkom političkog kao takvog.

Imajući u vidu samo ovih nekoliko nabačaja o višeznačnosti, raznolikosti, selektivnosti, razvojnosti itd. tog pojma, ne iznenađuje da je debata o republikanizmu u savremenoj političkoj teoriji veoma intenzivna i živa, a da su mnoga bazična pitanja i dalje otvorena i da se i dalje otvaraju. Time smo zadobili opravdanje za pokretanje predložene teme, tj. uključivanje u tu živu diskusiju unutar savremene političke teorije i filozofije.

METODOLOGIJA

U razmatranju ovakve teme od kritičnog značaja je metodološki i konceptualni pristup, da se ne bi izgubilo u nepreglednoj šumi opcija i lavirintu ideja. Metod je dovoljno jasno uslovljen samom temom: komparativni i istorijski. Međutim, za konceptualni pristup postoji više opcija. Kao bazičnu teorijsku podlogu za klasifikaciju preuzećemo modifikovanu kantijansku diferenciju između „forme vladavine“ i „forme vlasti“ (Kant, 2000:122). U prvom smislu, može se reći da je republikanizam više jedna etička teorija (Savanović, 2019), koja označava „vladavinu naroda“ na osnovu saglasnosti (neovisno o institucionalnom aranžmanu kroz koji se ta vladavina ozbiljava), dok je u drugom smislu u pitanju opis institucija (gdje je prethodno definisan neki sistem institucija kao „republikanski“).¹ Republikanizam kao forma

1 Striktno posmatrano, Kant je drugačije akcentovao značenje ovih termina, ali njihov smisao zapravo se odnosi, možda i ponajviše, i na ovu intenciju koja je nama ovdje potrebna. Kod Kanta radi se o pojmovima koji označavaju „vladavinu naroda“ neovisno o

vladavine predstavlja sofisticiranu arhitekturu (koja može imati i ima različite forme u različitim državama) ograničavanja vlasti na ulogu zastupnika volje naroda. Takav republikanizam u striktnom smislu podrazumijeva dvije kardinalne stvari: prvo, kontraktualističku premisu pristanka (consent) prema kojoj je vladavina legitimna samo nad ljudima koji su ovlastili datu vlast da vlada; i, drugo, vlast je ograničena određenim predustavnim principima, npr. prirodnim ljudskim pravima, preko kojih nikada ne može ići (Savanović, 2019). Naime, republikanizam kao forma vladavine predstavlja koncept u kome je vlast uvijek „data“ od strane građana, vlada upravlja na osnovnu „ovlaštenosti“. U strogoj izvedbi to podrazumijeva ono što Kant misli pod formulom „svaki čovjek kao suzakonodavac“ (Volkman-Schluck, 1974: 71). Logički nužna konsekvenca jeste da je ta vlast uvijek ograničena nekim metapolitičkim principima, poput individualnih prava pojedinca, koja nikada ne može kršiti u ime nekog „višeg“ cilja ili državnog razloga. U suprotnom je apsurdan pojam „ovlaštenja“ i „saglasnosti“². Otuda je u tipu republikanizma koji pretenduje da bude „forma vladavine“ akcenat uvijek stavljen na horizontalnu podjelu vlasti i sistem checks and balances, kojim se želi obezbijediti da se ni jedna *grana vlasti* ne izdigne iznad ostalih i tako uzurpira moć datu od strane naroda. To je logika i doktrina „podjele vlasti“. S druge strane, klasični republikanizam, kao „forma vlasti“ ima za

kriteriju saglasnosti (forma vladavine); i vrstama vlasti neovisno o formi vladavine. Dakle, mi uvodimo dodatni kriterij saglasnosti kojim se kantijanska definicija precizira i sužava. Tako je npr. jedna država „republika“ (kao forma vladavine) samo-i-samo-ako su građani dali saglasnost na konkretnu vrstu političkog sistema i institucija kakve postoje u datoj državi.

2 Npr, ako vlast ne bi bila ograničena slobodom čovjeka, onda ona ne bi temeljila svoj legitimitet na voluntarističkoj saglasnosti, već bi mogla da iznudi prinudni pristanak na pokornost.

osnovnu svrhu sporazum između različitih staleža gdje recimo predsjednik simbolizuje monarhiju, senat oligarhiju, a skupština narod (demokratiju). Ideja ja da se *ni jedan od ovih slojeva stanovništva* ne izdigne iznad ostalih. To je logika i doktrina „mješovite vlade” (Savanović, 2019: 15-17).

Na tragu takvog teorijskog pristupa koji smo mi ovdje sugerisali, moguće je navesti i neke novije uspješne pokušaje. Tako Pettit (1997, 2012) predlaže klasifikaciju različitih teorijskih i istorijskih sistema republikanizma u dvije osnovne grupe: republikanizam kao shvatanje slobode u smislu ne-dominacije i republikanizam kao doktrina mješovite vlade. Prvi je moderan, ponikao je u tradiciji američke i francuske revolucije, drugi je klasičan, rekli bismo „stari” republikanizam, koji ima antičke korijene. Šema izgleda ovako (Pettit, 1997: 19): novovjekovni ili „moderni” republikanizam je „transatlantska ideologija”, ili „the Italian-Atlantic tradition” (Pettit, 2012: 8) i pripada „engleskom govornom svijetu” (Pettit, 2012: 12). Taj je republikanizam svoj politički izraz dobio u američkoj i francuskoj revoluciji. Njegovi glavni teorijski i filozofski predstavnici su Locke, Rousseau, Madison, a njegova teorijska suština i moralna osnova je ono što Pettit naziva doktrina o slobodi kao ne-dominaciji. Ova vrsta republikanizma suštinski je različita od tradicionalnog ili „starog” republikanizma, koji je „kontinentalna ideologija”. Vrhunski politički izrazi ovog starog republikanizma su rimska republika, Venecija, Firenca (Pettit, 1997: 129; Pettit, 2012: 6-7); a njegovi glavni predstavnici su Ciceron i Machiavelli. U političkoteorijskom smislu to je doktrina o „mješovitoj” vladi. Pettit pravi još jednu razliku u shvatanju republikanizma koju predstavlja kao rusovsku, „kontinentalnu” i „komunitarnu” verziju doktrine, koja je kao takva opozitna anglosaksonskoj individuali-

stičkoj interpretaciji republikanizma (Pettit, 2012: 11-15).³ „Komunitarni” republikanizam iscrpljuje svoje normativne zahtjeve u demokratskim mehanizmima obezbjeđenja jednakosti i slobode: svi su jednaki po aktivnom i pasivnom pravu glasa, i/ili pravu da predlažu i argumentuju svoje prijedloge na skupštini; svi su slobodni da glasaju kako žele; svačiji glas je jednako vrijedan itd. (Pettit, 2012: 15).⁴ U cjelini, ova se klasifikacija može uzeti kao validna, i dobra teorijska osnova za interpretaciju koju ovdje namjeravamo predstaviti. Postoje i drugi slični pokušaji. U istorijskom potezu razvitka republikanizma pojavile su se mnogobrojne i *in concreto* različite republike. Svaka od ovih republika zaista je „republikanska na svoj način” a za neke od njih je opravdano dovesti u pitanje njihov stvarni republikanski karakter. Ova šarolikost istorijskih formi republika ponekad se pokušava sažeti u periode. Jedan primjer jeste predložena klasifikacija po šemi „tri istorijske faze republikanizma” (Mouritsen, 2006: 22): prva faza je „klasični republikanizam”, koji karakteriše fiksirana hijerarhijska struktura, a republika je zapravo sporazum staleža (npr. rimska republika). Druga faza je renesansa i to je republikanizam „slavne revolucije”. Osnovni marker ove faze jeste „retorika pri-

3 . Upravo u ovakvoj klasifikaciji Rusoa možemo najbolje vidjeti konsekvence odsustva teorije pristanka kod Petita. Naime, ovako izvučene konsekvence za Rusoa su tačne, ali sam Ruso ostaje u okvirima onog što Petit naziva sloboda kao ne-dominacija na osnovu toga što ustav shvata kao akt jednoglasnosti: „postoji samo jedan zakon koji traži jednoglasnost”. On *zatim* opisuje i demokratiju, premda kao nenužnu, ali ipak kao „najbolju” formu postkonstitutivne jednakosti i slobode.

4 Ova verzija doktrine republikanizma može se prepoznati u razlikovanju antičkog i modernog shvatanja slobode: dok se sloboda „starih” sastojala u pravu učešća u procesima donošenja političkih odluka (kakvi god oni bili), sloboda „modernih” sastoji se u zaštiti od arbitrarnog miješanja vlade u živote građana. Sloboda je shvaćena kao participacija a ne kao ne-dominacija (Pettit, 2012:15).

rodnih prava“. Treća faza jeste republikanizam američke revolucije, koji je „liberalni“, i zasnovan na logici checks and balances. U klasifikaciji koju smo mi predložili druga i treća faza čine jednu teorijsku cjelinu, pa je stoga naša podjela dvodjelna.

Kao sekundarne modele klasifikacije koristićemo tri vrste podjele: prvo, istorijski – u kome će se analizirati pojedine stvarne republike kako su se pojavljivale u istorijskom vremenu; drugo, konceptualni ili teorijski modeli republika/republikanizama; i, treće, republikanizmi kako su razvijeni u djelima pojedinih značajnih teoretičara. Ideja ovog pristupa jeste da se napravi neka vrsta komparativne analize ovih modela, te da se na osnovu toga pokuša destilovati ono univerzalno u ovim istorijskim i teorijskim modelima, te da se oni onda kao takvi klasifikuju prema gore predloženom modelu „forma vlasti“/„forma vladavine“. Mišljenja smo da bi takvo klasifikovanje poboljšalo i preciziralo naše razumijevanje republikanizma kao političkoteorijskog pojma i stvarnog političkog programa.

Pregled literature

Jasno je da u temi ovog tipa ovladavanje literaturom predstavlja veliki izazov. Ne radi se samo o tome da je u pitanju nepregledan kontingent radova iz različitih istorijskih perioda, već prije o tome što nije moguće napraviti bilo kakvu selekciju koja ne bi bila izrazito arbitrarna. Gotovo o svakoj vrsti republikanizma koju smo ovdje pomenuli moguće je navesti i konsultovati se sa alternativnim izvorima u odnosu na ove koje smo mi odabrali. Na osnovu prethodno preuzetog teorijskog i metodološkog okvira, moguće je klasifikovati tri grupe literature koja je relevantna za ovaj tekst. Osnovni tekstovi iz novije rasprave o republikanizmu i njegovom značenju uključuju radove poput: Honohan

(2002), Skinner, van Gelderen (2002), Viroli, Bobbio (2002), Maynor (2003), Honohan, Jennings (2006), Quill (2006), Bellamy (2007), Pettit (2012), Pettit (1997), (Hammersley, 2020), ali pored ovih postoje naravno i mnogi drugi relevantni tekstovi. Oni uglavnom sumiraju prethodno republikansko iskustvo, prije svega teorijsko, u zavisnosti od intencije svakog od tih radova. Drugu grupu izvora predstavljaju tekstovi koji služe kao izvor za interpretaciju republikanizma kako je izložen u radu pojedinih teoretičara, poput npr. Machiavellija. Treću grupu čine izvori koji nam služe da u terminima političke teorije opišemo formu pojedinih istorijski ozbiljnih republika, tj. istorijski ozbiljne forme republikanskih institucija.

ISTRAŽIVANJE

Etimologija i definicija

Pitanje republikanizma u bitnom je smislu pitanje rječnika: koje je adekvatno značenje riječi republika i republikanizam? Semantičke naslage ovog pojma zamagljuje jasan uvid i mi imamo tipičnu situaciju konfuzije: kao da svi na neki način znamo, i osjetimo da znamo šta ove riječi znače, ali kada se upustimo u preciznu deskripciju njihovog smisla, često zapadamo u haos. „Republicanism is ... an umbrella concept ... What republicanism is, or at least what one understands republicanism to be, will, consequently, largely depend upon what one has chosen from this theoretical bazaar“ (Quill, 2006:12).

Pojam potiče od latinskog prevoda grčkog „politeia“, a koji se tradicionalno pripisuje Ciceronu. Res publicum se može doslovno prevesti kao „javna stvar“ (Horowitz, 2005). U kasnijim vijekovima, engleska riječ „commonwealth“ počela se koristiti kao prevod za res publica⁵, a njezina upotreba na engleskom

5 Npr. Ciceronovo „De re publica“ prevodi se na

jeziku bila je uporediva s načinom na koji su Rimljani koristili izraz *res publica* (Haakonssen, 1995).

Najjednostavnija i najčešća upotreba termina republika vezana je uz neku vrstu anti-poda monarhizma. U tom smislu definicija republike bi bila otprilike nešto tipa: *sistem vlasti koji svoju moć/legitimitet izvodi od ljudi/građana, a ne iz neke druge osnove, kao što je nasljedstvo ili božansko pravo*.⁶ Ovakav tip definicija temelji se na osnovnom markeru republike: suprotnost monarhiji. Uobičajeno se kaže da države mogu biti ili monarhije ili republike. Ipak, ova opozitnost prema monarhiji, premda jeste očita karakteristika republikanizma, teško da može predstavljati okvir za njegovo definisanje, a prema nekim istraživanjima, zapravo se i vrlo kratko u tom kontekstu pojavljuje u politikološkom rječniku – i to tokom antimonarhističkih etapa engleske (Duncan, 2006) i francuske revolucije (Edelstein, 2009). U svakom slučaju redukcionistička definicija republika vs monarhija svodi republiku na neku vrstu otpora monarhizmu i apsolutizmu, te ga na taj način ne tretira kao samosvojan teorijski sistem: „much of its history republicanism was more a language of protest than a systematic theoretical approach to understanding political life“ (Quill, 2006: 39). Zastajanjem na antimonarhizmu i „republikanskim pobunama” nismo, dakle, dobili ništa specijalno u kontekstu pozitivnog definisanja pojma. Ako se kaže da su republike i SAD i NR Kina, i Francuska i SSSR, onda se ostajanjem na trivijalnoj činjenici da te države nemaju formal-

engleski kao „On the Commonwealth” (Yakobson, 2006: 388).

6 Tako, na primjer, mandat može biti doživotni, kao što je to slučaj s duždem u Venecijanskoj republici i drugim jadranskim republikama, ali je taj mandat utemeljen u odluci „građana”. To znači da imamo već prvi marker: dužina mandata irelevantna je za republikanizam. Tj. republika nije nužno vezana za periodičnost izbora.

nog monarha zapravo ne kaže ništa posebno u smislu njihove pozitivne deskripcije. Štaviše, ne kaže se ništa niti u elementarnom smislu lokacije i ograničenja političke moći – moguće je da u nekim od tih političkih sistema vlast, čak personalna, ima veću moć nego u monarhiji (Hammersley, 2020).

Još važnije je da, ako republikanizam shvatamo kao nešto više od političkog sistema i institucionalnog aranžmana, tada nas ova udžbenička opozitnost prema monarhiji može odvesti na krivi put. Na primjer, nisu sve „republike” republike u svakom smislu značenja te riječi. Recimo mnoge „socijalističke” republike ne bi mogle biti shvaćene kao republike u kantovskom smislu: kao forme „vladavine”, već samo kao „republikanske” forme vlasti. U nekima od njih moć partije i politburoa bila je uistinu takva da se mogla označiti „božanskom”, a u svakom slučaju znatno je prevazilazila opseg koji se s republikanske tačke gledišta može smatrati legitimnim. S druge strane, neke monarhije bi bile izvanredni primjeri republikanske forme vladavine, premda im je „forma vlasti” monarhistička. Tako su već klasici Montesquieu i Rousseau govorili kako je moguća situacija gdje je „republika skrivena pod formom monarhije” tj. da je, pod izvjesnim uslovima i „sama monarhija republikanska” (Savanović, 2019: 256-7).⁷ Klasičan izraz ove prividne kontradikcije jeste činjenica da su Rimljani koristili termin „republika” i nakon pada Republike, i svoju državu su tako označavali i u doba onoga što mi danas nazivamo principatom (Shutter, 1994: 1).

Prema tome, niti etimologija, a naroči-

7 Npr. u tom smislu mnoge države nastale nakon raspada SFRJ i SSSR, premda formalno republikanske forme vlasti, teško da ispunjavaju uslove koje zahtijeva republikanska forma vladavine. U nekima od njih vlast često ide preko građanskih prava, u mnogima zloupotrebljava mehanizam „tiranije većine”, a čak se pojavljuju i nasljedne „demokratske dinastije”.

to ne etabrirana opozitnost monarhiji nije nikakav poseban doprinos pozitivnom utemeljenju pojma republike, i zapravo samo zamagljuje njeno fundamentalno značenje. Potreban nam je sofisticiraniji pristup.

Republike istorije

Kada pogledamo istorijat političkih subjekata koje smo označili republikama, onda možemo da vidimo istu šarolikost, ali i da markiramo određene obrasce i šablone koji nam pomažu u prepoznavanju republike kao takve. U ovom prikazu nije, naravno, moguće preduzeti detaljan opis istorijski važnih republika, pa ćemo se fokusirati samo na selektivne i osnovne napomene (poput prava građanstva, načina izbora i *de facto* i *de iure* dostupnost mandata, te arhitekture institucija i odnosa moći između i unutar njih) bitne za našu klasifikaciju kako smo ju prethodno definisali.

Atina

Kada se hoće markirati ishodište republikanske doktrine, odrediti nešto što bi bila prva republika koja se pojavila u istoriji, onda se najčešće uzima Atina i tzv. „atinski republikanizam“. Pod pojmom atinskog republikanizma po pravilu se misli na „Periklov vijek“, zlatno doba atinskog procvata – period nakon poraza oligarhije i rušenja moći aeropaga 462. godine p. n. e. Taj događaj na izvjestan način predstavlja kulminaciju demokratskog razvoja u Atini od Klistena pa nadalje. Ideološki, to je doktrina koju je izložio Perikle u „Nadgrobnjoj besjedi“ u onom dijelu gdje daje opis vrijednosti i ideala atinske politeia. Riječ kojom se taj režim institucija i ideala češće opisuje jeste „demokratija“, ali on zapravo može predstavljati, i predstavlja, izvorni republikanski aranžman. Ako republiku shvatamo kao „*government of the people, by the people, for the people*“, onda je Atinu, kao „the world’s first democracy“ u kojoj je po

„prvi put“ instalirana ideja „rule by the People“ (Jones, 2008:4, Sealey, 1987: 92), osnovano shvatati ishodištem republikanizma⁸. Bazična ideja bila je da se omogući građanska sloboda i jednakost građana. Mehanizam kojim je to uspostavljeno jeste: (I) „vladavina zakona“, (II) zakonodavna i sudska vlast građana (Sealey, 1987: 91), (III) zatim razdvajanje sudske i zakonodavne vlasti (Sealey, 1987: 147), kao i (IV) dostupnost javnih funkcija svima. Ovaj posljednji kriterij naročito je važan za naš pristup. U Atini su tome posvetili posebnu pažnju. Na primjer, promjena metoda izbora za javne funkcije, prelazak s izbora glasanjem na izbor kockom zapravo je izvanredan primjer doktrine o građanskoj jednakosti u političkoj praksi. Premda je to načelno otvorilo pristup svima (još u vrijeme Klistena je postojao tzv. imovinski cenzus, kao kriterij učešća u vlasti) stvarno se to dogodilo tek kada je Perikle uveo platu za gotovo sve druge javne funkcije (Struve, Kalistov, 2006: 229) – koja je omogućila i siromašnim građanima da odvoje svoje vrijeme za javni posao, tj. da stvarno iskoriste i konzumiraju svoja politička prava (Thorley, 2004: 57-58).

Istovremeno je disperzijom vlasti spriječena apsolutna dominacija neke stranke, tj. izvrgnuće u tiraniju ili monarhiju. Odbacivanjem oligarhije demos je preuzeo suverenost na sebe: izvršna, zakonodavna i sudska vlast u cjelini su pripadali građanima. Skupština ἐκκλησία, sastojala se od svih građana⁹, koji

8 „If a slogan is needed, Athens was a republic, not a democracy.“ (Sealey, 1987: 146).

9 Muškarci s navršених 20 godina imali su status građanina. Žene (Sealey, 1987: 10-23), djeca i robovi nisu bili pravna lica u punom smislu, a i status „metika“ (Sealey, 1987: 9) bio je problematičan. To s današnje tačke gledišta diskredituje atinski republikanizam, ali ne kao model, kao intenciju i kao „logiku“, već samo u smislu definicije bazičnog republikanskog pojma „građanin“. Ključna stvar jeste da je broj građana znatno manji nego ukupna populacija. Prema nekim izvorima u IV vijeku p. n. e. tek negdje oko 30% stanovnika imali su status građana (Thorley, 2004:

su imali potpunu slobodu govora i zakonodavne inicijative, a odlučivala je glasanjem o svim državnim pitanjima (Jones, 2008: 28). Premda se s današnje tačke gledišta teško može govoriti o ustavu Atine u smislu u kojem mi danas shvatamo ustav, ipak su zakoni Atine imali dvije forme: *nomoi* i *psephismata*, od kojih su prvi bili stabilniji, teže podložni promjenama (Sealey, 1987: 50–51) i u čijoj se statičnosti i stabilnosti može vidjeti funkcija konstitucije koju imaju savremeni ustavi (Sealey, 1987: 32, 50–51, 94, 107 i dalje). I mnoga druga institucionalna rješenja, poput sudstva¹⁰, ukazuju na bazične republikanske ideale: jednakost i slobodu građana. Premda mnoga atinska rješenja nesumnjivo mogu biti kritikovana kao konkretne institucionalne izvedbe ovih principa (Jones, 2008: 28–387), ipak, na načelnom nivou, ovi ideali bili su kameni-temeljci atinske politeia. Istovremeno tu se mogu nazrijeti i druge republikanske intencije: kontrola vlasti i sporazum između političkih interesa. Najčešće se u tom kontekstu navodi instrument *graphē paranómōn* (γραφῆ παρανόμων), koji je omogućavao svakom građaninu da pokrene reviziju i dovede u pitanje bilo koji postojeći zakon koji je skupština donijela (Thorley, 2004: 57, Sealey, 1987: 135).¹¹ Perikle u besjedi ističe i razdvajanje javnog i privatnog (Đurić, 1983: 142), sa sasvim modernim shvatanjem da je ingerencija vlasti ograničena samo na javni prostor (u rječniku modernog republi-

79), premda se rezultati različitih dostupnih popisa ne podudaraju Sealey (1987: 6–7), ali izvjesno je da nikada nije dostigao 50% stanovništva (Sealey, 1987: 30). Drugi problem je sama veličina prostora na kome se skupština održavala, a koja je bila nedovoljna da primi sve građane u isto vrijeme (Thorley, 2004: 33).

10 Svojevrsan narodni sud Ἡλιαία, sastavljen od 6000 porotnika, takođe se birao kockom (Sinclair, 1991: 20).

11 Drakonske kazne za zloupotrebu ovog mehanizma osiguravale su stabilnost pravnog poretka i „konzervativni duh” (Sealey, 1987: 135) atinske konstitucije.

kanizma: na onaj prostor na koji je vlast ovlaštena ustavom), a da je privatno sfera slobode u kojoj se tolerišu različiti stilovi i svjetonazori.¹² Karakterističan marker republikanizma – građanski aktivizam, neizostavan je faktor za atinski politički sistem, iskazan u poznatim političkim kategorijama poput značaja agore ili značenja riječi „idiot”. Sve ove (i mnoge druge) karakteristike: arhitektura institucija, jednakost i sloboda građana, razdvajanje javnog i privatnog, protektivni mehanizmi protiv restauracije oligarhije i/ili uzurpacije vlasti od strane jedne stranke, građanski aktivizam, itd. predstavljaju klasične republikanske aranžmane i daju za pravo tvrdnji da je ishodište republikanizma u atinskoj demokratiji.

Rimska republika

Alternativa ovom ishodištu jeste *rimska republika*. Republikanska faza Rima trajala je u periodu 509–27 god. p. n. e. Utemeljena je na dvostrukom izvoru¹³: nepisanom ustavu¹⁴ – setu običaja, tradicija i normi s jedne

12 Ova je interpretacija Perikla naslonjena na idealizovan i stilizovan opis kakav je dao npr. Popper. Taj prikaz je, naravno, problematičan i pitanje je koliko odgovara istorijskoj realnosti (up. npr.: Regent, 2002). Ključni aspekt zbog koga se atinski republikanizam ne može izjednačiti sa savremenim jeste odnos pojedinca i države: to je ona poznata diferencija pozitivne i negativne slobode, koja pobija mogućnost da atinsko uređenje bude shvaćeno kao individualističko u smislu kako to danas shvatamo. Primat je uvijek na cjelini i državnom razlogu. Očit izraz toga je moć demokratske većine nad individualnim pravima pojedinca i, recimo, institut ostrakizma.

13 Kada se govori o „izvorima” prava u rimskoj republici po pravilu se govori o *ius civile* koji izvire iz običaja, XII tablica, i zakonodavstva donesenog na nekoj od skupština rimskog naroda (Alexander, 2006: 240), i *ius honorarum*, koji je razvijen od strane zakonodavnih institucija (Alexander, 2006: 241).

14 „Republikanski Rim nikada nije imao pisani ustav. To nije bilo zato što Rimljani nisu bili svjesni mogućnosti kodifikacije svoje ustavne prakse, jer su mogli i jesu izradili pisane ustave za gradove (kolonije) koje su osnovali Italija, zasigurno do kraja razdoblja i vjerovatno s kraja četvrtog stoljeća nadalje. U svom su

strane, i pisanim zakonima s druge (Abbot, 1963, Linott, 2003, Straumann, 2011). Premda su se tokom dugotrajne evolucije institucija Rimske republike¹⁵, moć, procedure i postojanje pojedinih institucija mijenjale, ključna arhitektura republike zadržala je troslojnu formu: prvo, to je bila narodna skupština *comitia*, koja je, u svojim raznim formama (*comitia curiata*, *comitia centuriata*, *comitia tributa*) imala zakonodavnu funkciju i predstavljala mjesto suverenosti i najvišu vlast.¹⁶ Drugo, to je bio senat, koji nije imao formalnu zakonodavnu vlast, već je bio savjetodavno tijelo, ali je imao enormnu političku moć (Linott, 1999: 173). Formula SPQR je vjerna slika stvari: „senat i narod Rima“ – i jasno pokazuje ko je ko u republici (Shotter, 1994: 3). S jedne strane moć senata izvirala je iz tradicije, personalnih i porodičnih odnosa, ali isto tako i iz činjenice da je bio institucija u kojoj se mogla voditi stvarna, kredibilna i slobodna diskusija o političkim odlukama¹⁷. Skupštine, zbog svoje brojnosti i međuzavisnosti, često to nisu bile. Zato se često susreće pitanje kolika je zapravo bila realna moć naroda u rimskoj republici, unatoč tome što su tokom cijelog njenog postojanja svi zakoni i izbor magistrata zavisili od glasanja u narodnim skupštinama (Yakobson, 2006: 383). I to je uistinu i opravdano pitanje, premda strogo formalno posmatrano nije upitna ingerencija narodne skupštine. I, treće, to su magistra-

slučaju, međutim, vjerovali da se njihov sustav razvio tijekom generacija gomilajući mudrost svojih predaka, a ne kroz pojedinačni akt zakonodavstva” (North, 2006: 256).

15 Najčešće se u tom kontekstu razlikuje pet faza razvoja rimskog zakonodavstva (Alexander, 2006).

16 Sačinjavali su je svi građani Rima s navršenih 20 godina starosti.

17 Moć i značaj govorništva i retora, te retoričke vještine, jedan su od osnovnih markera republikanskog uređenja: s obzirom da suverenost nije data heteronomno, već potiče iz naroda, jasno je da se ne može nametati pukim autoritetom vladara, već autoritetom i snagom iskaza.

ti¹⁸, koji su predstavljali izvršnu i sudsku vlast. Birala ih je skupština, a dužnosti magistrata bile su primjena zakona i provođenje uredbi izdatih od strane senata (Mousourakis, 2007: 11, Alexander, 2006: 242).

Između ovih dijelova vlasti kreiran je i vijekovima usavršavan složen mehanizam međusobne kontrole. Taj sistem podjele moći i „miješanog ustava” (Shotter, 1994: 1), u svrhu međusobne kontrole i profilaktike protiv toga da jedan dio sistema preuzme svu moć, ostao je do danas jedan od najprepoznatljivijih markera republikanizma. Rimska republika klasičan je primjer republike kao sistema institucija koji imaju za svrhu da očuvaju ravnotežu između različitih političkih moći i frakcija. Generalno posmatrano, tendencija je bila pomjeranje političke moći ka bazi. Tokom istorijskog razvoja rimske republike sve više je opadao uticaj patricija, u korist plebejaca (Shotter, 1994: 5)¹⁹, ali nika-

18 Magistrature se mogu dijeliti prema različitim kriterijumima: na osnovu porijekla, položaja i ovlaštenja. Najvažnije magistrature za vrijeme rimske republike jesu konzulat, pretura, cenzura, edili, kvestori i diktatori (Mousourakis, 2007:242). U više magistrature (*magistrates maiores*) spadaju konzulat, diktatura, pretura i cenzor. Visokim magistraturama bila je dodijeljena skupina činovnika kao što su pisari, poslužitelji i likori.

19 Ali isto tako i ne-rimljana: nakon tzv. „Marsic War”, (91-87. p. n. e.) građanstvo je priznato i rimskim saveznicima i savezničkim italijanskim plemenima. I uopšte je rimski odnos prema strancima u pogledu građanstva bio znatno fleksibilniji nego kod Grka (Gruen, 2006). Važna napomena, s obzirom na „oligarhijski karakter” i „nedemokratske” tj. nerepublikanske karakteristike rimske republike jeste da je već od sredine drugog vijeka p. n. e. postojala realna moć tribuna da isforsiraju zakone i mimo volje senata (Yakobson, 2006: 385). Isto tako Yakobson (2006: 386) tvrdi da se može dati negativan odgovor na pitanje da li je član ili frakcija u senatu mogla da nasuprot iskazane volje naroda poništi zakon. Premda je uticaj najmoćnijih pojedinaca/porodica preko senata nesumnjivo postojao, i nesumnjivo je bio veći nego u Atini, on nije bio neograničen. Senat je imao snažne mehanizme kreiranja političke podrške i forsiranja svoje „ideologije” na mase, ali nije mogao „komandovati” podršku, već ju je morao „zaraditi”, tj.

da nije dostigao onaj nivo „vladavine svih“, kakav je bio u Atini za vrijeme demokratije. Na primjer, činjenica da javne funkcije nisu bile plaćene, *de facto* je uskraćivala mogućnost siromašnima da se posvete državnoj službi (Shotter, 1994: 2–3).²⁰

U kontekstu klasifikacije koju ovdje želimo testirati: Atina je bliže republikanizmu kao formi vladavine, a Rim republici kao formi vlasti. Najbolje se to može ilustrovati ulogom i dometima skupštine: na demokratskoj agori postojala je stvarna moć građana. Primjer je sam Perikle, koji nije imao nikakvu funkciju (ili „plemenito porijeklo“) do običnog člana skupštine, a ostvario je enormnu političku moć²¹ i uticaj. Nasuprot tome, senat u Rimu, kao mjesto sporazumijevanja interesa između ključnih porodica i klanova, nije bio mjesto formalnog donošenja političkih odluka, ali suštinski je predstavljao ključnu instituciju. Suština rimskog republikanizma jeste „mješovita vlada“ – konsenzus staleža/klanova/porodica/partija. To se ogledalo i u mnogim *in concreto* mehanizmima i procedurama skupštine: za razliku od Atine, u Rimu je dnevni red, pravo predlaganja tema i sl. bio ili u rukama pretora/censora, (comitia) ili tribuna u plebejskim skupštinama, a narod (građani) je imao samo pravo glasanja (Shotter, 1994: 4–5). Za razliku od atinske

pridobiti (Yakobson, 2006: 398).

²⁰ I neke druge institucije, formalne i neformalne, poput klijentelizma i sl., daju za pravo da se rimska republika označi kao oligarhijska po svojoj suštini (Shotter, 1994: 2). Više autora ukazuje na to da je jezgra organizacije i strukture moći u rimskoj republici zapravo vaninstitucionalna šema personalnih odnosa između plemstva i porodica (Jehne, 2006 :6), i institut „patronage“ (Deniaux, 2006.).

²¹ Važno je primijetiti ovu činjenicu da Perikle, „po svim standardima veliki lider“, ipak nije bio niti kralj, niti diktator, niti čak izabrani predstavnik, već običan član skupštine (Thorley, 2004: 66–73). Sama ta činjenica, da je on kao član skupštine imao toliki uticaj, govori o tome da je ključna moć bila koncentrisana u skupštini i u rukama građana.

republike, u kojoj je centar političke moći i političke diskusije bila skupština, u rimskoj republici to je senat.

I ovaj ovlašni prikaz pokazuje da se može prihvatiti stav o grčkim i rimskim korijenima republikanizma. A ovo su modeli korisne klasifikacije i danas, pa se tako govori o neoatinskom i neorimskom republikanizmu (Maynor, 2003: 10–11).

Venecija

U istoriji republikanizma posebno slavno mjesto pripada Veneciji. Mletačka republika, „La Serenissima“, „The Queen of Adriatic“, „hiljadugodišnja republika“ vijekovima je trajala kao veliko i uspješno republikansko ostrvo okruženo okeanima moćnih monarhija. Naravno, tako dugotrajno postojanje imalo je za posljedicu postepenu evoluciju njenih institucija, koju nije moguće sažeti na obim potreban za ovaj rad. Mnogi autori govore o prvoj fazi, koja je bila gotovo monarhijska (Dil, 2019), drugoj koja je bila demokratska, i trećoj, koja se definitivno ustoličila nakon „serate“, a koja predstavlja ono na šta po pravilu mislimo kada kažemo „Republika Venecija“. To je ona arhitektura mletačkih institucija koja ima tipičan republikanski triptih: dužd, „veliko vijeće“ i „malo vijeće“, te Savjet desetorice. U tradiciji klasičnog republikanizma ova arhitektura nastoji da pomiri tri forme vladavine: monarhiju, oligarhiju i demokratiju. Ipak, s obzirom na rigidan²² sastav „velikog vijeća“ i odsustvo bilo kakve realne političke moći narodne skupštine, to se za Mletačku republiku ne može reći.

²² Neka novija istraživanja osporavaju ovakav stav o rigidnosti venecijanskog modela, koji je posljedica fokusa na striktno političkopravne norme i konstituciju. Međutim, ako se primijeni suptilniji metod, koji respektuje ulogu sociokulturnih faktora, poput uticaja *lifestyle* na društveni status, te npr. ulogu gildi i *scuola*, ta slika postaje mnogo difuznija i dinamičnija (vidjeti npr. radove u: Martin, Romano, 2000).

U republikanskom smislu venecijansku „skupštinu“ bi predstavljao *Consilium Sapientium*, tijelo sastavljeno od građana i plemstva. Funkcionisalo je od samih početaka Republike u VIII vijeku, pa sve do 1423. godine. Aktom *Serrata* ili „zatvaranja“ (1297. god.) kulminirao je proces konstitucionalne reforme kojim je ovaj organ reprezentacije potisnut u svom uticaju od strane „velikog vijeća“ (*Consiglio Maggiore*). Aktom *Serrata* stvoreno je ono na šta po pravilu mislimo kada govorimo o „Venecijanskoj Republici“ (Rösch, 2000: 67). „Veliko vijeće“ nije se sastojalo od svih stanovnika grada, već od predstavnika uglednih plemićkih porodica. Broj je varirao od tridesetak do nekoliko stotina članova, a broj onih koji su mogli biti imenovani nakon „serate“ značajno je redukovan i ograničen. Prema tome, ono što bi bilo obuhvaćeno pojmom „građanin“, kao nosilac političkog (zakonodavnog) subjektiviteta (a ne samo stanovnik republike s pasivnim građanskim pravima), bilo je relativno usko i nesumnjivo znatno uže nego što je to slučaj u Atini i rimskoj republici.²³ Da bi neko postao član vijeća morao je biti u stanju da dokaže plemićko porijeklo unazad nekoliko generacija. U tu svrhu kreirana je „Zlatna knjiga“ (*Libro d'Oro*), u kojoj su bile popisane plemićke porodice²⁴. „Veliko vijeće“ bilo je zakonodavno tijelo republike – organ koji je imao isključivu zakonodavnu funkciju koju nije dijelio ni sa kojim drugim tijelom. Ovla-

23 Pored patricija, građane Venecije činili su *de jure* građani – oni koji su potomci građana koji su rođeni u Veneciji, i građani *de intus* ili *de extra* koji nisu bili rođeni Venecijanci već su status dobijali brakom s Venecijankama. Poseban stalež predstavljalo je sveštenstvo.

24 O sastavu „velikog vijeća“ prije i nakon „serate“ vidjeti: Rösch, 2000. Nakon „serate“ broj upisanih u Zlatnu knjigu govori koliko je to bila zatvorena oligarhija: 1340. godine imala je 1212 imena a 1510. godine 1671 ime. To jasno pokazuje koliko je otežano bilo ulazjenje u krug odabranih političkih subjekata (Dil, 2019).

štenja „velikog vijeća“ bila su i da postavlja sve javne službenike, uključujući i dužda, bira senat, bira savjet desetorice²⁵. „Malo vijeće“ (*Consiglio Minore*) činili su dužd i članovi duždovog savjeta. Ono je predstavljalo nešto što bi danas shvatali najpribližnije kao vladu.

„Vijeće desetorice“ (*Consiglio dei Dieci*) utemeljeno je 1310, biralo se na jednogodišnji mandat i svaka porodica mogla je dati samo jednog člana (Chambers, Pullan, 2001: 55). Ono je bilo neka vrsta vrhovne supervizije svih poslova i pojedinaca u Republici, i po mnogima „tiranin republike“. U savremenom smislu ono je najbližnije nekoj vrsti tajne političke službe. Staralo se o izdajama, zavjerama, konspiracijama, paktovima i pitanjima od važnosti koja je trebalo da budu raspravljena i odlučena u tajnosti. Raspolagalo je značajnim sredstvima i svim resursima Republike. Takođe je u tu svrhu imalo i sudsku funkciju, sa mogućnošću izricanja čak i smrtne kazne.

Senat (*Consiglio dei Pregadi*) je organ „velikog vijeća“ osnovan da bi se donošenje odluka učinilo efikasnijim. Naime, u „velikom vijeću“, zbog njegove brojnosti, često nije bilo lako donijeti pravovremene odluke. Zato je osnovan senat, koji je biran od strane „velikog vijeća“ s zadatkom da, kao savjetodavno ali i zakonodavno tijelo, raspravi ključne odluke iz domena poreza, trgovine, spoljne politike i vojnih akcija. Mandat senatora trajao je godinu dana, ali s mogućnostima više reizbora.

Dužd je najviši funkcioner Venecijanske republike više od 1000 godina i simbol suvereniteta mletačke države. Dužd je biran iz bogatih aristokratskih porodica. Sam način izbora bio je sljedeći: „vijeće četrdesetorice“ (koje je izabralo „veliko vijeće“, odnosno njegova četiri člana) bira dužda na doživotni

25 „Duždevo vijeće“ ili „Sinjorija“ je bio sastavljeno od deset članova – šestorice duždjevih savjetnika, trojice iz „Kvantrije“ („Vijeće četrdesetorice“) i dužda.

mandat. Porodične veze u duždovom kabine- tu bile su strogo zabranjene. Sama moć dužda bila je relativno mala. Kao što je već ranije rečeno, moć je bila koncentrisana u „velikom” i „malom vijeću” i dužd je mogao samo mali broj odluka donositi samostalno. Za sve bitne odluke morao je da dobije većinu u „velikom vijeću” i podršku „malog vijeća”.²⁶

Istovremeno, postojali su i različiti mehanizmi kontrole drugih članova administracije. Karakterističan primjer jesu „usta istine” (*bocche dei leoni*) – specifičan instrument kojim su obični građani mogli da prijave sumnjive aktivnosti u gradu, od korupcije do konspiracije. To su bile lavlje statue postavljene u gradu gdje su građani anonimno mogli da ostave poruke o sumnjivim aktivnostima.

Vrhovni sud „Četrdesetorice” (*Quarantia*) osnovan je 1179. godine. Sudije nije birao dužd već „veliko vijeće”. Već od 1400. god. dužd je izgubio imunitet i advokati republike mogli su da pokrenu građanski postupak protiv šefa države (Dil. 2019: 74).

Iz ovog pregleda jasno je da je venecijanska republika u svojoj istoriji doživjela neku vrstu pomjeranja ka aristokratskom republikanizmu. U razvijenoj fazi bila je izrazito selektivna u pogledu građanstva i njena svrha nije bila da omogući participaciju svih građana grada u političkoj moći, već da postigne kompromis ključnih interesnih grupa. U Veneciji je do krajnosti doveden tipičan instrument isključivanja masa stanovništva u formalno republikanskom uređenju: javna služba nije plaćana, već su plemići od samog početka obrazovani i vaspitavani da služe Republici (Martin, Romano, 2000: 32). Nakon *serate* nesumnjivo je bliža klasičnom „rimskom” republikanizmu čija je intencija u

26 „Njega aristokratija bira, i on je njen sluga: nikada ustavna vlast nije tako snažno okovala svog šefa kao što su to Mleci učinili svom duždu” (Dil, 2019: 86).

međusobnoj kontroli najmoćnijih aktera.²⁷ Ipak, venecijansko uređenje je originalno i specifično u odnosu na antičke prethodnike. Za razliku od Rima u kome je narodna skupština uvijek imala kakvu-takvu realnu moć, a tendencija kroz vijekove išla u pravcu ojačavanja tog uticaja, u Veneciji je stvar upravo obrnuta. Najpreciznija odredba bi glasila: to je republika kojoj je svrha bila da se spriječi da jedna od patricijskih porodica uzurpira svu moć. Zato je to zaista „republika patricija” (Dil, 2019: 69-74): ona je u svojoj razvijenoj formi suzbila i monarhističke ambicije pojedinih duždeva²⁸, svodeći ih na „prvog među jednakima” i „administratora i upravitelja republike, a ne njenog gospodara”; ali i demokratske tendencije naroda²⁹, i uspostavila viševijekovnu vlast aristokratije.

Venecijanski model republikanizma preslikali su i mnogi drugi mediteranski gradovi, bilo oni pod direktnim uticajem i vlasti Mlečana, ili indirektno. Tako, ako pogledamo ustrojstva jadranskih republika, poput Dubrovnika³⁰ ili Kotora na primjer, jasno

27 „Mit o Veneciji” u mnogome je zasnovan na tvrdnji da njena konstitucija predstavlja najviši praktično realizovan ideal „mješovite vlade” u kome su pomireni monarhistički (dužd), oligarhijski (senat) i demokratski (veliko vijeće) princip (Gleason, 1993: 117). Međutim, to je idealizovan opis, i tendencija koja je kulminirala „zatvaranjem” nam govori drugačije.

28 Više je događaja, od kojih su mnogi i krvavi, koji su tome prethodili: od svirepog ubistva dužda Petra IV Kandijana u pobuni 976. godine, preko ograničavajuće reforme 1032. godine kojom je zauzdana vlast porodice Orseolo, ubistva dužda Vitale Mikijelija 1172. god., presuda i smrtna kazna nad duždem Marino Falijerijem 1355. god., i mnoštva drugih, moć dužda je stavljena u okove ustavnog poretka oligarhije. Već od XII vijeka dužd nije mogao samostalno odlučivati o ključnim pitanjima ni spoljne (ratu, zaključivanju trgovinskih ugovora i sl.) ni unutrašnje politike (finansije) (Dil, 2019: 73).

29 Ustavna reforma iz 1172. godine praktički je ostavila narodnu skupštinu bez ikakve stvarne moći, a „Veliko vijeće” postalo je „istinski vladar države” (Dil, 2019: 71). Izbor dužda je u XII vijeku takođe oduzet od naroda i povjeren elektorima iz redova plemića.

30 Dubrovački republikanizam odličan je primjer

možemo da vidimo snažan uticaj venecijanskih institucionalnih modela na ove gradove. „Jadranski republikanizam” jeste oznaka za tu vrstu republika nastalu pod venecijanskim uticajem. S druge strane termin „renesansni republikanizam”, pod koji se često podvode ove jadranske republike, zapravo označava primarno republike sjeverne Italije, pored Venecije i gradove tipa Firence, Đenove i druge.

Republikanizam 1789. godine: američka republika

Od pojave republikanskih uređenja u V vijeku p. n. e., pa sve do kasnog novovjekovlja, republikanizmi „kao forma vlasti”, sa karakterističnom strukturom političkog sistema po modelu rimsko-venecijanskog troslojnog sistema, bili su (s izuzetkom Atine u određenoj mjeri) dominantna i, unatoč svim konkretnim razlikama između pojedinih država, jedina forma republikanizma. Republikanizam je u tom dugom razdoblju bio redukovan na ono što smo ovdje označili kao „formu vlasti”. Američka i francuska revolucija i prije svega ustav SAD³¹, jesu uspostava jedne

privlačnosti venecijanskog modela. Dubrovnik je formalno priznavao venecijansku vlast samo u razdoblju od 1205. do 1358. godine. U tom periodu je (1272. god.) donesen i ustav, tzv. statut koji definiše strukturu vlasti po mletačkom modelu: knez, „veliko” i „malo vijeće”, te narod, koji se zvonom pozivao na skupštine. Narod je dugo imao konačnu riječ, tako je i Statut 1272, nakon sastavljanja od strane „velikog” i „malog vijeća”, išao na usvajanje u skupštinu naroda. Mletački uticaj se jasno vidi ne samo u arhitekturi institucija već i u raspodjeli političke moći – u tendenciji pomjeranja moći sve više od kneza i naroda ka „velikom vijeću”, tj. nekoj vrsti oligarhijske republike. I Dubrovačka republika imala je svoje „zatvaranje”: „veliko vijeće” formalno je zatvoreno 1332. godine kada su popisani svi koji su tada bili članovi vijeća i ostali „dostojni toga” (Janežević-Römer, 1999). Kao i u Veneciji, formiran je senat s ciljem efikasnijeg vladanja.

31 Naravno, sama činjenica dugovječnosti američkog ustava i konstitutivnog poretka govori da je tu neminovno moguće jasno markirati evolutivni

suštinski nove forme republikanizma. Danas su gotovo sve zapadne države, računajući i one koje su formalno monarhije (kao forme vlasti), po svojoj suštini, kao „forme vladavine”, republike tipa „republikanizma 1789. godine” – termin koji ćemo ovdje predložiti. Ovo je do te mjere postalo dominantno stajalište da se neki teoretičari pitaju „da li je zapravo uopšte i bilo republikanizma u renesansnim republikama?” (Muir, 2000). Kao što se osporava republikanski karakter mnogih „socijalističkih republika”, tako se sa stanovišta „republikanizma 1789.” osporava i istinski republikanski karakter klasičnih republika. U čemu se onda sastoji suština ovog novog republikanizma?

Prvo, „republikanizam kao formu vladavine” nije moguće prepoznati i precizno označiti markiranjem tripartitne strukture institucija, ili, recimo, odsustvom monarha. Gotovo sve, i klasične i moderne republike, imale su šemu institucija (I) dužd (knez, predsjednik i sl.) – (II) senat, (veliko vijeće, dom lordova i sl.) – (III) predstavnički dom (narodna skupština i sl). Na primjer, i Ustav SAD ima strukturu predsjednik – senat – predstavnički dom, koja je očito paralelna s klasičnim republikanskim modelom. A takav tripartitni model institucija preuzele su i gotovo sve moderne države i danas je ova vrsta republikanizma dominantna forma države. Preciznija odredba zahtijeva suptilnije markere. Ipak, neke se stvari daju jasno naslutiti i iz samih institucionalnih aranžmana. Na primjer, Ustav SAD daje aktivno i pasivno pravo svim građanima SAD (*The*

karakter pojedinih rješenja i mijenjanje uloge i značaja pojedinih institucija, kao i sistema u cjelini, čak u smjeru koji postaje opozitan izvornom (Ackerman, 2010). Ali *logika* tog ustavnog poretka jeste ono što nas ovdje zanima i to je ono što smo opisali u najkraćim mogućim crtama. Debata o tzv. „originalizmu” i problemu tumačenja i evolucije (Goldford, 2005; Kommers, 2009; Griffin, 1996) nije ključna za naše izlaganje.

Constitution of United States, art. 1, sec 2.). Predstavnički dom, kao ni senat, nikada nisu doživjeli „zatvaranje” i *serratu* bilo koje vrste, niti imovinske niti porodične³². Ograničenja su postavljena samo u smislu starosne dobi i perioda provedenog pod državljanstvom SAD. Dakle, prvo što se vidi jeste da novi republikanizam do maksimuma proširuje pojam građanina, i građansko pravo postaje atribut svih stanovnika republike. Da bi se to učinilo realnim, a ne tek pukim mrtvim slovom na papiru, preuzet je klasični atinski instrument plaćenosti javnih funkcija u toku trajanja mandata (*The Constitution of United States*, art. 1, sec 6.), čime je garantovano da će i siromašni slojevi moći da odvoje vrijeme i posвете se političkim procesima.

Jednako tako, zakonodavstvo je intencionalno prepušteno volji naroda, koji preko izabраних представника u skupštini utiče na zakone. Zakonodavstvo je isključiva nadležnost „narodne skupštine”³³. Zakonodavna aktivnost tretirana je kao najvažnija i stoga se po pravilu, u modernim ustavima, kao prvi blok članova ustava navodi opis sastava, nadležnosti, mandata itd. zakonodavnog tijela, dok se u drugom bloku opisuje izvršna vlast, a u trećem sudska itd. Sama ta pozicija koja je dodijeljena skupštini, te činjenica da je ta skupština „narodna” (jer se svaki građanin može kandidovati i svaki ima pravo da glasa pri izboru predstavnika) govori o maksimalnom „otvaranju” i primatu³⁴ tog tijela.

32 Eksplicitno se kaže: *No Title of Nobility shall be granted by the United States.* (*The Constitution of United States*, art. 1, sec 9.)

33 Premda predsjednik ima mogućnost vraćanja (*The Constitution of United States*, art. 1, sec 7.) na ponovno razmatranje, koje zahtijeva 2/3 većinu, on nema mogućnost da aktivno učestvuje u zakonodavstvu.

34 Primat se može vidjeti i u mnogim drugim detaljima. Npr. pravo pokretanja *impeachment* procedure isključivo je pravo Predstavničkog doma (*The Constitution of United States*, art. 1, sec 2.), dakle tijela koje ima direktni legitimitet i predstavlja volju naroda.

Iz ovog institucionalnog aranžmana možemo razaznati i logiku „republikanizma 1789.” Suštinski, ovaj novi republikanizam shvatamo kao vladavinu naroda (Griffin, 1996: 11, 19-24). „Power of the people” je očita u amandmanskim izmjenama američkog ustava, ne samo u prvih deset „ograničavajućih” amandmana, već i u kasnijim amandmanima (McAfee, 2006). Kako se to pokušava ostvariti? Putem sistema, s jedne strane ograničenja vlasti, a s druge strane podjele vlasti. Ograničavajuća logika (McGoldrick, 2005) odlično se može prikazati preuzimanjem šeme diferenciranja koju je predložio Hayek: u odnosu na klasični republikanizam, koji odgovara na pitanje „ko” treba da vlada, tj. u kom dijelu političkog sistema treba koncentrisati moć za donošenje političkih odluka, a da se ne sklizne u tiraniju jednih nad ostalima (pa tako u Atini je to većina od svih građana, verifikovana glasanjem na skupštini; u Veneciji je to oligarhija koncentrisana u „velikom vijeću” itd.), ovaj novi republikanizam odgovara na pitanje „kolike ingerencije” vlast treba da ima? (Hayek, 2013: 69). U novim republikama nastalim na baštini onoga što u ovom tekstu nazivamo „republikanizam 1789.” vlastima se, ma gdje glavna politička moć bila skoncentrisana – bilo u nekom tijelu ili disperzirana kroz čitav sistem, postavljaju formalna i neformalna ograničenja preko kojih ona ne može da ide ni pod kakvim uslovima. To se odnosi i na samu „narodnu skupštinu”, čija zakonodavna moć nije neograničena. Po pravilu se ograničavanje izvodi nekom vrstom normativno obavezujuće preambule o prirodnim ljudskim pravima svakog građanina, koja su kao takva nedodirljiva za državu. I američka *The Bill of Rights* i francuska *Déclaration des Droits de l’homme et du Citoyen* postavljaju striktna ograničenja vlasti u formi nedodirljivosti prirodnih ljudskih

prava³⁵. Ova prava shvataju se kao „prirodna“ prava svakog čovjeka, koja on ima i prije nastanka države, – po svojoj ljudskoj prirodi. U pitanju su „samoevidentne istine“ kako to definiše Deklaracija o nezavisnosti. Smisao ovog novog republikanizma jeste kako uspostaviti političku zajednicu i vlast koja bi respektovala ta prava, a istovremeno efikasno upravljala. Otuda je novi republikanizam po svojoj suštini kontraktualistički: vlast je ovlaštena na osnovu pristanka građana i ovlaštena je samo na one funkcije, oblasti i opsege djelovanja koje su joj date društvenim ugovorom, tj. ustavom zemlje. Nema nikakvog arkanškog „državnog razloga“ kojim se ti ustavni okovi mogu ignorisati³⁶.

Druga važna stvar kojom možemo dodatno razjasniti smisao „republikanizma 1789.“ jeste prelazak s logike *mješovite vlasti* na logiku *podjele vlasti*. Zapravo, to je ključna razlika: u renesansnim republikama sva vlast – i zakonodavna, i sudska i izvršna, bila je u rukama *de facto* istih ljudi (porodica), dok se u novom republikanizmu vlast raspodjeljuje na različite grupacije i pojedince. Ideja mješovite vlade je, na primjer u slučaju Venecijanske republike, da se efikasnom kontrolom spriječi da jedna porodica ili frakcija porodica uzurpiraju svu vlast. Zato se svim političkim subjektima, u ovom slučaju patricijskim oligarhijskim porodicama, obezbjeđuje efikasno učesće u vladavini i mogućnost efikasnog kontrolisanja moći onih drugih. Logika podjele vlasti je drugačija: intencija jeste da se

35 Poznata formula koja se pripisuje Jeferssonu, a koja ima otprilike smisao: „Vlast nas štiti od kriminalaca a ustav od vlasti“, zorno ilustruju svrhu i smisao američke ustavne republike. *Deklaracija o nezavisnosti* eksplicitno daje pravo tiranici narodu: „But when a long train of abuses and usurpations, pursuing invariably the same Object evinces a design to reduce them under absolute Despotism, it is their right, it is their duty, to throw off such Government, and to provide new Guards for their future security.“

36 Npr. *amandman X* to i eksplicitno navodi.

ni jednoj grani vlasti ne omogući supremacija nad ostalima. Kreira se sistem checks and balances koji onemogućava senat (ili „veliko vijeće“ u slučaju Venecije), ali i druge dijelove vlasti – narodnu skupštinu, vladu, predsjednika itd. da se izdignu iznad ostalih i postanu superiorna sila.³⁷ To je jedan razlog iz kojeg se sa stanovišta „republikanizma 1789.“ (ali ne i klasičnog republikanizma) može problematizovati republikanski karakter mnogih socijalističkih republika: u njima je moć pojedinca, poput Staljina ili Čaušeskua, ili partijske oligarhije u politbirou, nadmoćno prevladavala nad ostalim institucijama i akterima³⁸. S druge strane, u republikama tipa „1789.“ tako nešto nije moguće, i premda naravno u praksi postoje različite koalicije, sistem omogućava efikasnu kontrolu (ako i dok god postoji volja građana da se ta kontrola ozbiljava). Posebno je u tom smislu značajna i karakteristična uloga ustavnih sudova, tj. sudova zadnje instance (Griffin, 1996: 90–121). Na primjer, kada su kreirali model vrhovnog suda u SAD, Očevi utemeljivači bili su vođeni logikom da se jednom sudu dodijeli konačna riječ o tome da li je dati akt ili akter unutar ograničenja koja su mu data ustavom³⁹ ili je uzurpirao svoje ovlasti. Za razliku od venecijanskog modela, gdje je „veliko vijeće“ preko „vijeća desetorice“ imalo efikasnu i sudsku i

37 Još jedna suštinski bitna karakteristika ove vrste republikanizma, a koja logički proizlazi iz ove, jeste postojanje kontravećinskih osigurača. Za razliku od atinskog ili venecijanskog republikanizma, većina u nekom tijelu nema neograničenu zakonodavnu moć, već je ograničena prirodnim pravima građanina-pojedinca. To se odnosi i na narodnu skupštinu, i u republikanizmu 1789. „narod nema pravo da glasa o svemu“ (Savanović, 2019: 188–9).

38 Logična posljedica jeste da prirodna prava pojedinca nisu bila efikasno zaštićena od takve supermoći, i mnoge od ovih republika drastično su gazile ta prava.

39 Istovremeno je spriječeno da se sam taj sud izdigne u tiraniju, jer mu je oduzeta zakonodavna moć i moć izvršenja.

policijsku vlast, u „republikanizmu 1789.” to nije slučaj.⁴⁰ Niti predsjednik niti Kongres ne mogu ovladati Vrhovnim sudom, jer mu je osigurana samostalnost, karakterističnim instrumentima poput doživotnosti mandata sudija, nedodirljivosti plata sudija i budžeta suda i sl. (*The Constitution of United States*, art. 3, sec 1.).

No krajnja intencija „republikanizma 1789.” ne iscrpljuje se u ideji podjele vlasti, niti ograničenja vlade⁴¹, već u ambicioznom pokušaju da se republikanizam oživotvori kao vladavina naroda, pri čemu je narod shvaćen kao sveukupnost svih građana koji žive pod datim ustavom (Fritz, 2008). Kako se to postiže? Teorijska ideja razvijena je u okviru doktrina društvenog ugovora: ustav se shvata na kontraktualistički način – kao rezultat saglasnosti i pristanka svih koji pod njim žive (Savanović, 2019). Početna rečenica Ustava SAD: „We the People of the United States” proglašava ustav aktom volje svakog pojedinca. Time je logika „republikanizma 1789.” zaokružena: ako je ustav rezultat saglasnosti⁴² svih građana, ako je vlast ograničena prirodnim pravima pojedinca i opsegom djelovanja koji joj je u ustavu dat,

40 Zato što su članovi „velikog” i „malog vijeća” i deseterice (pa i sam dužd), zapravo jedan te isti politički subjektivitet (članovi iste patricijske porodice), dok u slučaju Vrhovnog suda SAD, Predsjednika i Kongresa to nije slučaj čak i kada svi dolaze iz iste stranke.

41 Ovo su suštinski markeri novog republikanizma i pitanje je da li ga je uopšte moguće misliti bez njih. Ipak, oni su samo sredstva kojima se postiže cilj: vladavina naroda (u smislu svakog čovjeka pojedinca) nad samim sobom.

42 Ovdje ne možemo ulaziti u kompleksnu polemiku o teorijskom značenju i empirijskoj relevantnosti pojmova saglasnost (agreement), pristanak (consent), jednoglasnost (unanimity), koji su velika tema savremene kontraktualističke diskusije. Niti načelno (o tome: Savanović, 2019: 94-126); niti specifično za američki ustav (o tome: Kromkowski, 2002: 13-32). Nama je važno uočiti da ove propozicije uopšte nisu postojale u klasičnom republikanizmu, kao zahtjevi koji se postavljaju sa stanovišta legitimnosti političkog sistema.

ako arhitektura institucija osigurava efikasan sistem međusobnih kontrola koji omogućava da bilo koji dio sistema uzurpira moć, onda je u krajnjim instancama ozbiljena ideja političkog subjektiviteta građanina, kao takvog, tj. ono što je Kant označio formulom „svaki čovjek suzakonodavac”, a republika je „government of the people, by the people, for the people”, kako je to definisao jedan od tvoraca američke „velike republike”.

Bezbrojne republike

Atinski, rimski i venecijanski republikanizam, kao i „republikanizam 1789.” i tzv. „engleski republikanizam” (Maynor, 2003: 36) slavni su, dobro poznati i detaljno izučeni politički sistemi i zato smo ih ovdje samo skicirali. Istorija je zabilježila i mnoge druge republike, neke od njih su dobro poznate, poput Firence i Đenove, a neke znatno manje izučavane i izučene. Tako se na primjer govori o Korzici i kratkotrajnom⁴³ „korsikanskom republikanskom eksperimentu 1755-1769”. *Repubblica Corsa* nastala je 1755. kada je pod vođstvom Filippo Antonio Pasquale de’ Paolja, uspješno proveden ustanak protiv Đenove. Usvojen je statut i taj je ustav bio umnogome čedo doba prosvjetiteljstva, inspirisan je Rusoovim idejama (Stanić, 2021) i išao je u mnogim aspektima ispred svog vremena anticipirajući neka rješenja⁴⁴ i logiku koji su primijenjeni kasnije u američkom ustavu (Carrington, 1976). U odnosu, na primjer na ustav Đenove, bio je neuporedivo bliže „republikanizmu kao formi vladavine”.

Zanimljivo je i iskustvo „švajcarskih vojnih republika” (Kaposy, 2002: 230) koje se odnosi na članice švajcarske Orte federacije. Gradovi i sela alpske Švajcarske su, zahvaljujući geografiji, bili u velikoj mjeri isključeni

43 Još kraće je trajala Batavianska republika.

44 Recimo, pravo glasa dato je svim stanovnicima s navršениh 25 godina.

iz centralne kontrole (Everdell, 2000), što je uticalo na njihovu konfederalnu povezanost i republikanski karakter. Počelo je aranžmanom između tri grada u XIV vijeku, da bi se završilo kao konfederacija trinaest kantona/gradova, koji su uspješno egzistirali sve do 1789, kada su pokoreni od strane francuske revolucionarne armije. Između pojedinih gradova postojale su značajne razlike u pogledu unutrašnjeg uređenja. Federalna skupština, ustanovljena 1500. imala je zakonodavnu i izvršnu vlast, ali ne i isključivu, jer je svaki kanton zadržao i vlastite skupštine s njihovim ingerencijama. Najpoznatiji je, vjerovatno, primjer Ženeve, prije svega zahvaljujući uticaju Rusoa i D'Alamberovog članka u „Enciklopediji“, koji su u Ženevi vidjeli primjer modernog političkog uređenja na bazi prosvjetiteljskih ideja (Silvestrini, 2007). Ipak, njihov je opis bez sumnje idealizovan⁴⁵ i odstupa od stvarnog republikanizma kakav je uistinu bio u Ženevi⁴⁶. U kontekstu pristupa koji mi ovdje sugerišemo, Ženeva prije pripada klasičnom republikanizmu i to onome venecijanskog tipa. republika Ženeva ustanovljena je pod Kalvinom 1541, a dvije godine kasnije dobila je i ustav. Premda je to bila neka vrsta *puritanske republike* (Foster, 1908) i teokratske države, u institucionalnom i političkom smislu naginjala je venecijanskom modelu. Slično kao u Veneciji, nekolicina najvažnijih porodica kontrolisala je ključnu instituciju – „Vijeće dvadesetpetorice“ u kome su *de facto* imali nasljedno

45 A. Molnar (2012) je, referišući se na tvrdnju da je rusooovski opis Ženeve kombinacija njegovog vlastitog iskustva kao građanina tog grada i njegove fantazije o „zlatnom dobu“, upotrijebio termin „romantičarski republikanizam“ da bi označio taj opis kojim je Ruso kreirao od Ženeve svojevrstni „republikanski mit“ i „imagnarnu“ republiku.

46 Sami Ženevljani su nedvosmisleno demonstrirali svoje neslaganje s Rusoovim opisom njihovog grada: kao što je poznato, „Društveni ugovor“ je spaljivan u Ženevi 1762. godine, a za Rusoom je izdat nalog za hapšenje.

članstvo, uprkos (opet slično venecijanskom iskustvu) vrlo izraženim „republikanskim“ ceremonijama i retorici. To se vidi i u strukturi stanovništva koje je imalo status građanstva s punim građanskim pravima, i koje se procentualno smanjivalo kako je bogatstvo Ženeve (Monter, 1979) i moć dvadesetpetorice rasla: u vrijeme osnivanja većina stanovnika bili su građani, dok su u sedamnaestom vijeku od nekih 5000 muških punoljetnih stanovnika tek oko 1500 imali status građana (Monter, 1979). To „zatvaranje“ dovodilo je do stalne političke nepetosti u kojoj je većina stanovnika pokušavala nametnuti prevlast „generalnog vijeća“ (neke vrste narodne skupštine) nad „vijećem dvadesetpetorice“.

Jedno načelno značajno republikansko iskustvo jeste *Novgorodska republika*⁴⁷ jer pokazuje da republikanizam u periodu kasnosrednjevjekovne obnove nije bio rezervisan samo za Zapadnu Evropu i Mediteran. Novgorod je u periodu od polovine XII vijeka pa do sredine XV⁴⁸ vijeka predstavljao jedno od najrepublikanskijih mjesta na svijetu, u kome je moć naroda bila daleko izraženija nego u mnogim republikama Evrope. Postojao je knez ali nije imao nasljednu vlast već je biran. Za razliku od venecijanskog dužda nije ga biralo zatvoreno vijeće, već skupština svih građana, računajući i najniže klase, a ona je imala ovlasti i da ga smijeni. Narodna skupština ili „*veče*“ imalo je ne samo zakonodavnu vlast već i sudsku (Янин, 2007: 416)⁴⁹. Zasjedanja su se održavala na glavnom gradskom trgu ispred katedrale. Vijeće se navodno sazivalo na krajnje jednostavan i slobodan način: od strane bilo kog građana

47 Kao i „Pskovska republika“ koja se osamostalila od Novgoroda.

48 1478. god. Novgorod je osvojen od strane moskovskog princa Ivana III.

49 Prema nekim izvorima imalo je čak i „crkvenu“ vlast time što je bilo ovlašteno da bira nadbiskupa i to žrebanjem između tri kandidata (Янин, 2007: 353).

nina koji zazvoni na „skupštinsko zvono”. U kasnijoj fazi, po svemu sudeći reformom 1410. uspostavljena je neka vrsta „Savjeta gospode” koja je imala značajne ovlasti i prema pojedinim teoretičarima postala stvarni centar vlasti (Yanin, 1968)⁵⁰. Članstvo u tom tijelu ostvarivalo se primarno na osnovu posjeda. Zato se Novgorodska republika u toj kasnijoj fazi ponekad naziva „Bojarska republika” (od riječi *боярин* koja je označavala posjedničko plemstvo) i kategoriše kao „mješovita republika” u kojoj je postojala kombinovana vlast naroda i aristokratije. Ipak, pojedini teoretičari smatraju da je Novgorodska republika do kraja ostala dominantno narodna, jer je vijeće zadržalo prevlast nad bojarima, ne samo u smislu zakonodavne ovlasti, već i moći da dodjeljuje ili oduzima status „bojar”, ili onemogućujući prenos titule ili posjeda na potomstvo (Костомаров, 1994: 277).

U literaturi se često susrećemo s grupisanjem ovih istorijskih republika u teorijskih model. Pa se tako pored „jadranskog” i „renesansnog” republikanizma koriste i termini poput „atlantski republikanizam” koji opisuje republikansko iskustvo USA, Britanije i eventualno Holandije, i „pomorski” ili „blue-water” republikanizam koji pored toga obuhvata i Veneciju, i jadranske republike pa i Atinu. Neki od ovih termina, premda sretno odabrani jer akcentuju neke važne stvari, sa stanovišta kriterija klasifikacije koji smo u ovom tekstu predložili ipak su kontradiktorni. Na primjer, „pomorski” republikanizam naglašava načelno važnu i poznatu stvar da republike po istorijski dominantnoj matrici predstavljaju pomorske političke zajednice zasnovane na trgovini, za razliku od kontinentalnih monarhističkih uređenja.⁵¹ Ali

50 Ova tvrdnja je, po sadašnjem stanju istraživačkog uvida, sporna, a pojedini teoretičari (Granberg, 1998) dovode u pitanje čak i samo postojanje tog tijela.

51 Jedan primjer koji nije pretjerano ekspaniran u republikanskoj literaturi jeste *Hanzaetska liga*.

kroz prizmu kriterija „forma vlasti” / „forma vladavine”, to nije teorijski korektan pojam jer su pojedine članice obuhvaćene pojmom „pomorskog republikanizma” dijametralno suprotne, u smislu da su samo republikanske vlasti ali ne i republikanske vladavine.

Ako sada rekapituliramo ovaj sažeti prikaz odabranih republika vidimo da je, istorijski posmatrano, „vječna vatra” republikanizma upaljena još u antici: prve velike republikanske političke zajednice su bile demokratska Atina i Rim. Među ovim „republikama” postoje suštinske razlike, i prije se može reći da su ovi režimi bili, s današnje tačke gledišta „protorepublikanski”. Nakon toga postoji hiljadugodišnji jaz do renesansne obnove republikanizma u Firenci, Holandiji, švajcarskim Orte, Engleskoj i drugim mjestima. U tom mračnom republikanskom periodu praktički jedina značajna republikanska država bila je Venecija, koja je kao hiljadugodišnja republika čuvala vatru republikanizma da ne ugasne sasvim. Šira obnova republikanizma počinje s renesansom. Renesansna restauracija republikanizma svoju kulminaciju doživljava 1789. godine. Nakon francuske i američke revolucije, pojavljuju se mnogobrojne savremene republike i republikanizam postaje dominantna forma vladavine, a republikanske institucije postaju dominantna forma vlasti, tako da je republikanizam danas dominantan oblik političkog uređenja.

Hansa je savez trgovačkih cehova, koji je uspostavio i održavao trgovački monopol na Baltičkom moru i u većini sjeverne Evrope od kraja XII vijeka pa sve do XVI vijeka. U političkom smislu nije u pitanju država, pa čak ni konfederacija već jedan znatno labaviji aranžman u kome su svi gradovi zadržali vlastiti politički suverenitet. Hanzaetske članice ostale su „nezavisne, neutralne trgovačke republike” (North, 2015). U pitanju je ekonomska i odbrambena alijansa, zahvaljujući kojoj su osigurani trgovački koridori i ekonomska pravila, na osnovu čega su gradovi lige za vrijeme njenog postojanja ostvarili izraziti ekonomski procvat.

Teoretičari republike

Jednaku šarolikost i identičnu matricu možemo pratiti u pregledu po autorima. Klasiци republikanizma od Aristotela, Cicerona, Makijavelija, pa preko Loka, Kanta, Rusoa, sve do Founding Fathersa, poput Tomas Pejna, prate identičan obrazac.

Makijaveli

Pitanje Makijavelijevog republikanizma bez sumnje je kontroverzno i dalje predstavlja interpretativni izazov. Kompleks tumačenja koji potiče od Spinoze i Rusoa vidi u Makijaveliju istinskog republikanca koji prikriva svoju „ljubav prema slobodi“ (Altizer, 2003: 25-27), maskirajući je u panegirik vladaru. Tipičan primjer takve interpretacije jeste npr: stav da „suština Makijavelijevog principa političke vrline nije samo efikasnost ... već efikasnost upotrijebljena u korist države i radi ostvarenja opšteg dobra“ (Pavlović, 2007: 69, up. Kavčić, 2007). Za Makijavelija opšte dobro jeste svrha vladanja. Međutim, taj iskaz doslovno shvaćen zavodi na krivi put. Naime „opšte dobro“ nije tu cilj po-sebi-i-za-sebe, već sredstvo da se vlast održi i učini stabilnom (Savanović, 2011). Bez obaziranja na opšte dobro niti jedna vlast neće se moći održati ma kako vješto koristila metode lava i lisice. Slična logika može se vidjeti i u Makijavelijevom veličanju slobode. To nije veličanje slobode kao takve, slobode u smislu imanentnog atributa ljudskog bića bez koga ono ne može biti istinsko ljudsko biće, već kao sredstva snage države (Machiavelli, 1998: 101-102).

Ove su napomene potrebne da se shvati Makijavelijev pojam civilne (ustavne) monarhije. „Najbolja“ forma vlasti jeste u formi ustava i institucija republike koje obezbjeđuju građanima mogućnost za slobodno iznošenje vlastitih stavova u učestvovanju u političkom životu (Grubiša, 1998: 31). Ali to nije najbolja forma države zato što je najviša funkcija

države da obezbijedi postojanje svojih građana kao autonomnih ljudskih bića, kao *suverenih* građana, već je to najbolja forma države zato što je najefikasnija i najstabilnija. Republikanizam Makijavelija jeste utilitarni po svojoj suštini. Postojanje građanskih sloboda i učešća u političkom životu nije svrha po sebi, već način (sredstvo) da se vlast učini stabilnom.

Istu logiku možemo iščitati i u Makijavelijevom zahtjevu za „pravednošću“ zakona. Kao što „nenaoružani proroci propadaju“, tj. pravda je bez prinude nemoćna, isto tako nije moguće vladati samo na osnovu gole represije. Prema tome, pravednost zakona nije moralni zahtjev već utilitarna nužnost stabilne države.

Makijaveli je bio protiv klasične klasifikacije državnih oblika po aristotelijanskoj šemi monarhija - aristokratija - demokratija, smatrajući da nijedan od tih oblika ne može ostvariti stabilnost jer će uvijek oni koji nisu u vlasti težiti revoluciji. Zato je zagovarao inkluzivnu kombinaciju po modelu klasične republike: konzul + senat + narodni tribuni (Savanović, 2011).

Nakon ovih pojašnjenja može se prihvatiti stav da je Makijaveli bio republikanac, ali i precizirati kog specifičnog tipa: on je zagovarao republiku isključivo na osnovu teorije da je u toj vrsti uređenja moguće ostvariti harmoniju različitih staleža i aktera na političkoj sceni, te tako obezbijediti stabilnost poretka. Republika je za Makijavelija „rezultat ravnoteže klasnog sukoba i očito predstavlja središtu između tiranije i demokratije“ (Savanović, 2011). Građani su tu prije svedeni na ulogu aklamatora i kontrolora političkih odluka (McCormick, 2003) nego što su politički subjekti kakve smo u stanju zamisliti na atinskom trgu. Zaključak je jasan: Machiavelli jeste teoretičar republike, ali republike kao forme vlasti.

Kant

U Kantovoj političkoj filozofiji najvažniji novovjekovni politički koncept – porijeklo pravne države iz ideje slobode, dobio je možda i svoj vrhunski izraz (Volkman-Schluck, 1974). U kontekstu terminologije koju koristimo u ovom tekstu, kantijanska politička doktrina predstavlja krunski primjer izlaganja republikanizma kao forme vladavine. Pitanje koje se tu zapravo rješava jeste temeljno pitanje političke misli uopšte: odnos slobode (autonomije) čovjeka i države (vlasti). Pitanje glasi: „Kako se može legitimno primijeniti sila na čovjeka čija je bit u slobodi samoodređenja?” (Volkman-Schluck, 1974: 63). Već ovo pitanje pokazuje drastičnu razliku modernog kantijanskog republikanizma spram klasičnog rimsko-venecijanskog ili Makijavelijevog. Ovdje se nalazi tačka prelaza sa pitanja „Ko” treba da vlada na pitanje „kolike ovlasti vlast treba da ima”.

Naime, prema Kantu čovjek je *metafizički slobodan*. Slobodan da odabire svoje svrhe i ciljeve i, takođe, sredstva kako da ih realizuje. To istovremeno znači da je čovjek autonomno biće: svrhe mu ne mogu biti nametnute ako se hoće sačuvati ljudskost čovjeka. Zato je za Kanta najdublji smisao političke zajednice sloboda čovjeka. Političkom zajednicom mi ugovaramo okvir u kome će svako biti slobodan da slijedi svoje ciljeve, osiguran od agresije drugog. Tu dolazimo do kontraktualističke postavke: problem slobode u uzajamnom odnosu ljudi⁵². Politička zajednica znači: sistem pravila i arbitar koji garantuje primjenu tih pravila⁵³: „Država (civitas) je

52 „Prirodno stanje (status naturalis) među ljudima koji žive jedan do drugog nije stanje mira nego, naprotiv, ratno stanje, tj. premda se neprijateljstvo stalno ne javlja, ipak ono stalno prijeti. Mirovno stanje dakle treba *stvoriti*. Jer kaniti se neprijateljstva to još ne znači dati garantiju za mir, ... to je moguće samo u *zakonskom stanju*” (Kant, 1996: 7).

53 „Potreban mu je, dakle, gospodar koji će slomiti volju prekršioca i prisiliti ga da se povinuje jednoj

savez mnoštva ljudi koji je podvrgnut pravnim zakonima” (Kant, 2007: 126). Problem se, sa stanovišta naše teme, sastoji u sljedećem: ako su ljudi građani, podanici zakona, a zakoni doneseni od strane nekog parlamenta, onda je formulacija „jednaki podanici zakona” samo puki retorički sofizam koji prikrija stvarno stanje stvari: podanici volje koja je uspostavila zakone. Jer „parlament” nije nekakvo apstraktno tijelo koje lebdi iznad društva, već je sastavljen od poslanika, tj. ljudi sa njihovim vlastitim voljama i preferencijama. Rješenje je nađeno u ugovornoj teoriji države: koncept „pristanka” (consent). Naime, podvrgavanje pravnom poretku mora biti izraz slobodne odluke svakog onog ko postaje građanin tog poretka. Jer čovjek ne smije biti podvrgnut volji drugog čovjeka ukoliko želi sačuvati svoju ljudskost. Ta volja može biti iskazana ne samo kao gola zapovijed i naredba da se nešto uradi, već može biti izražena i u okviru pravnih normi i cjelokupnog pravnog sistema. Kako se ovo može izbjeći? Tako što bi svaki čovjek na neki način učestvovao i bio kreator zakona kojima se podvrgava. Zakonom se neće nanijeti nepravda nekome ako je on sam kreator tog zakona, jer je apsurdno tvrditi da neko sam sebi nanosi nepravdu. Zato je u istinskoj političkoj zajednici svaki čovjek *suzakonodavac* zakona koji vladaju u toj političkoj zajednici. Kako se to postiže? Ne nužno tako što svako konkretno učestvuje u zakonodavnom procesu. Naprotiv, u tom scenariju je moguće, a i očekuje se, da bar neko bude protiv rješenja koje se u javnoj raspravi na kraju usvojilo. Prema tome, on se ne bi mogao shvatiti kao suzakonodavac tog zakona. Suzakonodavac se postaje aktom voljne verifikacije: tako što neki zakon koji postaje pravno pravilo političke zajednice prihvata svako ko je građanin koji će živjeti pod tim

opštevažećoj volji uz koju svako može biti slobodan” (Kant, 2020: 33–34).

zakonom. Opšta volja na taj način biva ugrađena u svaki zakon. Voluntaristički pristanak svakog građanina jeste kardinalni uslov legitimnosti države. Da bi se ovaj nerealističan scenario izbjegao, Kant uvodi klasičnu republikansku ideju ustava kao bazičnog akta konstituisanja političke zajednice. Ustav je „prvobitni ugovor“ (Volkman-Schluck, 1974: 71) koji je formalni iskaz opšte narodne volje ako je nastao tako što se svako pojedinačno saglasio s njim. Na taj se način pojedinačne individualne volje ujedinjuju u opštu volju. Saglasnost svih traži se na ustav – u ustavu se propisuju osnovni principi pravnog poretkta i definišu institucije koje se ovlašćuju da onda, pod propisanim procedurama i unutar tih principa, donesu konkretne zakone koje svakodnevica nameće. Ako je svaki takav zakon u skladu s ustavom, on je u skladu i s voljom svakog ko se saglasio na ustav.⁵⁴ Ova doktrina opisuje ono što Kant misli pod pojmom republikanskog ustava⁵⁵ i savremeni republikanski ustavi vođeni su ovom logikom.

Doktrine republikanizma

Unutar republikanske tradicije postoji neobično veliki broj različitih teorija republikanizma i republike, koje su pokušale, s

manje ili više uspjeha da obuhvate ovoj pojma ili akcentuju neku od ključnih odlika republika i republikanizma. Pored dobro poznatih formula tipa „klasični republikanizam“ i sl., koriste se i termini koji su manje frekventni i manje izučeni, poput: „paternalistički republikanizam“, „komunitarni republikanizam“, „redistributivni republikanizam“⁵⁶, „konsekvencionalistički republikanizam“, „kontraktualistički (ugovorni) republikanizam“⁵⁷. Jedan karakterističan set atributa predstavljaju oni koji se odnose na činjenicu trgovačkog osnova republikanskih država: „trgovački republikanizam“ („*republic of merchants*“, „*trade republic*“ itd). Susreće se takođe i termin „herojski republikanizam“⁵⁸. Pettit je koristio i termin „neorepublikanizam“ (Pettit, 1997: 51), „novi republikanizam“ kao pokušaj da se „pronade nova republikanska filozofija vlade“ (Pettit, 1997: 129). Jedan od najzanimljivijih termina jeste „anarhistički republikanizam“ i doktrina „prirodne republike“ koja posmatra prirodno stanje kao *ideal* republikanizma⁵⁹ (Edelstein,

54 „Obavezuje zakonodavca da donosi samo one zakone koji se mogu zamišljati kao da izviru iz ujedinjene volje čitava naroda, to jest, samo one zakone koji tretiraju svakog građanina tako da ih on može odobriti“ (ibid.: 73).

55 „Ustav koji proistječe iz ideje izvornog ugovora, a na kojem mora počivati sveukupno zakonodavstvo, republikanski je ustav, zasnovan, prvo, na načelima slobode svih članova jednoga društva (kao ljudi), drugo, na načelima ovisnosti svih o jednom jedinom zajedničkom zakonodavstvu (kao podanika) i, treće, na zakonu jednakosti svih (kao građana-države). On je, što se prava tiče, sam po sebi takav ustav koji leži izvorno u temelju svih drugih vrsta građanske konstitucije. I pitanje je samo: je li ona jedina koja može dovesti do vječnoga mira. Republikanski ustav, osim časnosti svojeg porijekla iz čistog izvora pojma prava, sadrži i nadu da će dovesti do željene posljedice: vječnoga mira.“

56 Čiji je važan predstavnik jedan od vodećih savremenih republikanaca P. Pettit. Npr. karakterističan primjer legitimacije redistribucije s republikanskog stanovišta predstavlja tzv., „eyeball test“ (Maynor, 2003: 46, 52).

57 Koji primjenjuje kontraktualističku doktrinu na republikanske institucije. Vidjeti: Savanović, 2019.

58 „Heroic Republic“ je termin kojim je Vico opisao venecijansku i rimsku republiku (Pii, 2002: 251). Heroji-zemljoposjednici (Rim) i plemići (Venecija) koji su branili vlastitu slobodu i suverenitet. „Plemeniti heorji“ („hero-nobles“) kreiraju jednu vrstu aristokratske republike. Ona prelazi u narodnu republiku procesom: „heroism spread widely, everyone participated in heroic virtue, philosophy asserted itself, manners became refined, the image of the great magnanimity of the republican people was born, and heroic enterprises kept on following hard upon the heels of each other“ (Pii, 2002: 263).

59 A ne pretpolitičko stanje koje se prevladava društvenim ugovorom. *Prirodna republika* funkcioniše samo na osnovu prirodnih prava i prirodnog zakona između neagresorski nastrojenih ljudi koji poštuju minimalni uslov neagresije.

2009: 152.). Od novijih pokušaja mogu se, između ostalog, zabilježiti: „*nacionalistički republikanizam*” (Quill, 2006: 72), „*zaštitni (protektiv) republikanizam*” (Quill, 2006: 79), „*instrumentalni republikanizam*” (Maynor, 2003: 20; Mouritsen, 2006: 17), „*epistocratic republikanizam*” (Blunt, 2020). U kontekstu globalizacije pojavio se važan termin „*kosmorepublikanizma*” i ideja „*planetarne republike*”. Jedno posebno pitanje predstavljaju *komunističke republike*, tj. kompleks teorijske misli koji pokušava da objasni vrstu republikanizma koja je postojala u tim državama.

Nećemo ulaziti u detaljnu deskripciju ovih doktrina, jer to pravazilazi kapacitete ovog rada. Nama je dovoljno da se osvrnemo na dvije dominantne doktrine unutar savremenog republikanizma: liberalni i građanski (civic) republikanizam.

Liberalna republika

Liberalni republikanizam ili „liberalizovana forma republikanizma” (Quill, 2006: 11) jeste „pokušaj da se liberalna prava priključe republikanskoj virtu”, tj. (Quill, 2006: 10; Maynor, 2003: 34, 61-66). To nije samorazumljiva konekcija i pojedini teoretičari govore o ovoj vrsti republikanizma kao „hibridnom konceptu” (Quill, 2006: 11), a susreće se i formulacija liberalizam *versus* republikanizam (Haakonssen, 1995).

Liberalna republika kao svoj postulat postavlja prirodna prava pojedinca i državu shvata kao ugovornu zajednicu. Stoga vlada može djelovati samo u okviru onoga na šta je ovlaštena ustavom, i po procedurama koje su propisane ustavom (društvenim ugovorom). Zato se ona ponekad naziva i „*proceduralna republika*” (Sandel, 1996: 4) – termin koji referiše na činjenicu da se u ovoj vrsti republikanizma republikanske vrijednosti i opšte dobro mogu promovisati samo pod dva osi-

gurača: prirodnim pravima pojedinca i proceduralnom ispravnošću odluka koje vlast donosi (što osigurava da vlast ostaje u krajnjim instancama u narodu, tj. građanima). Liberalna republika ustavom uspostavlja politički sistem u kome su precizno određene granice vlasti (tj. o čemu vlast može odlučivati), te procedure po kojima ona to radi (Savanović, 2019). Zašto je to važno? Argument je tipičan liberlani: zato što se ljudi ne slažu oko konkretizacije „opšteg” ili „javnog” dobra, pa stoga republikanske institucije ne smiju provoditi niti jednu specifičnu viziju opšteg dobra. Umjesto toga, one treba da se svedu na minimalnu državu („*minimalna republika*”) kojoj je cilj da pruži okvir za slijeđenje vlastite definicije dobra svakom pojedinom građaninu.⁶⁰ Klasična republikanska kategorija „opšteg dobra” ne shvata se kolektivistički već individualistički: to je republika u kojoj svako slijedi svoj interes, tj. vlastitu viziju „dobra”. Institucije, kakve god bile *in concreto*, moraju biti „neutralne” prema definisanju onog što jeste javni interes.

U striktnom smislu liberalna republika čisti je primjer onoga što smo u ovom tekstu označili kao „formu vladavine” – republikanizam „kao forma vladavine” ima, zapravo, formu liberalne proceduralne republike. Sve donedavno ovo je bila i dominantna savremena verzija republikanske teorije.

Civic republicanism

U savremenoj republikanskoj literaturi doktrina *građanskog republikanizma* jedna je od dominantnih tema. Vjerovatni uzrok takve popularnosti jeste činjenica odsustva bilo kakve ozbiljne konkurencije liberalnoj doktrini nakon 1990. „Građanski republikanizam” izrastao je u vodeću alternativu

⁶⁰ Klasičan izraz ovog shvatanja jeste američka republika i „pravo na traženje sreće” iz *Deklaracije o nezavisnosti*.

donedavno dominantnoj liberalnoj republici upravo na tvrdnji da zaštita bazičnih prava i sloboda traži jake republikanske institucije, tj. jaku državu i politički aktivne građane, kao protektore sloboda, a ne minimalizaciju države i njenu institucionalnu redukciju (Honohan, 2002; Maynor, 2003). Može se reći da je civic republikanizam trenutno najjača linija u republikanskoj teoriji, i ponekad se promovirše kao „*the new republic*” (Schwarzmall, 2006: 142).

Moguće je razlikovati tri osnovna markera ove doktrine (Schwarzmall, 2006:142-145): prvo, to je koncept koji, za razliku od modernih liberalnih doktrina, uključuje neku vrstu zajedničkog interesa koji nije prosta agregacija pojedinačnih interesa. U tom smislu, on asocira na rusovsku distinkciju između opšte volje i volje svih. Drugo, uključuje koncept „civic virtue” u smislu da nije isključivo „right-based” doktrina⁶¹, već priznaje neku vrstu dužnosti koju pojedinac ima prema političkom tijelu. *Civic republicanism* podrazumijeva nešto što se može opisati kao „positive view of citizenship” (Schwarzmall, 2006: 144). Treće, on traži institucije (političke, obrazovne i dr.) koje podržavaju takvu vrstu građanstva.

Ova vrsta republikanizma fokusirana je na promoviranje „opšteg dobra”, a do definicije toga šta je opšte dobro dolazi se kroz proces javne deliberacije. U tom smislu očigledna je povezanost ovog modela republikanizma s deliberativnom participativnom⁶² demokra-

tijom (Honohan, 2002: 1). Takođe, traže se i republikanski checks/balances instrumenti i separacija/disperzija političkih moći, kako bi se obezbijedilo da javni interes ne bude uzurpiran korupcijom i partikularnim interesima (Maynor, 2003). Zato je nužni uslov ovog republikanizma politički aktivno građanstvo i participacija, a jake institucije služe da se jednom uspostavljena definicija javnog dobra provede.⁶³

Logika *civic republicanism* proizilazi iz aristotelijanskih⁶⁴ premisa: (I) članstvo u političkoj zajednici – čovjek je političko biće; (II) otuda slijedi odgovornost svakog za političku zajednicu i *civic virtue*; (III) kao i participacija i aktivnost građanina – jer je dobrobit političke zajednice logika iz premise članstva (I) (Honohan, 2002: 145-146)⁶⁵. *Civic virtue* (alternativni termini koji su pokušavani u republikanskoj literaturi jesu *public spirit*, *civility*, *common good*) jeste termin za odgovornost građanina prema zajednici koja nije samo moralna odredba već logička konsekvencija članstva u zajednici (Honohan, 2002:147-148; 160-165). Javni fokus na obrazovni sistem jednako je logična posljedica modela: potrebno je edukovati republikansko građanstvo u kontekstu civic virtue (Quill, 2006:121-122).

61 Najjasnije se to može vidjeti u relativizaciji vlasničkog prava. Za razliku od liberalnog republikanizma, u kome vlada nema pravo da u ime bilo kakvog javnog interesa i opšteg dobra konfiskuje imovinu pojedinca, u građanskom republikanizmu to nije tako strogo zabranjeno. Tako npr. *civic republicanism* prirodno ide s redistributivnim republikanizmom, naročito u verziji koju je razvio i obrazlagao Pettit.

62 Za razliku od liberalne republike u kojoj se traži „sloboda od”, a participacija u političkom procesu donošenja odluka nije nužna, izuzev u situaciji kada

vlast izlazi izvan okira i procedura na koje je ovlaštena.

63 Premda možda i nije sretno odabrana paralela, ova vrsta republikanizma podsjeća na model demokratskog centralizma.

64 Gotovo svi teoretičari ovog pravca ukazuju na aristotelijanske korijene doktrine.

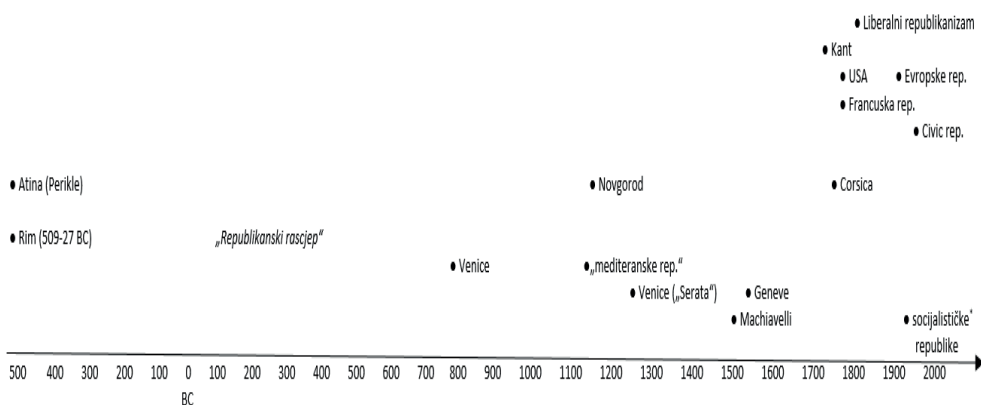
65 A contemporary articulation of republican political theory within the framework of the four focal concepts: civic virtue, freedom, participation, and recognition... These could be considered as four dimensions of modern citizenship which have to be addressed. (Honohan, 2002: 145).

ZAKLJUČAK

Ako sada provučemo ove teorijske modele i istorijske forme republikanizma kroz bazični interpretativni ključ koji smo u uvodu markirali, onda možemo jasno sugerisati sljedeći zaključak: ključna istorijska tačka na kojoj dolazi do zaokreta u poimanju republikanizma jeste 1789. godina, tj. francuska i američka revolucija. Do tada je i teorijom i praksom dominiralo shvatanje republikanizma kao forme institucionalnog ograničavanja vlade, tj. ono što smo mi na tragu Kanta označili kao republikansku „formu vlasti”, a Pettit republikanizam kao doktrinu „mješovite vlade”. Ključni teoretičari republikanizma – Makijaveli, Ciceron i dr. jasno prepoznaju kvalitet republikanskog modela u tome što on omogućava da se različiti centri političke i društvene moći međusobno kontrolišu, sprečavajući dominaciju jednih i istovremeno noseći racionalitet u sistem kontrolom i korektivom odluka. I istorijski primjeri tog „starog” republikanizma potvrđuju takvu

matricu: Venecija je eklatantan primjer i gotovo svi teoretičari venecijanske vlasti uzrok njene dugovječnosti pripisuju sposobnosti političke artikulacije različitih političkih i društvenih interesa u jednu cjelinu. Jednako tako i kompatibilne doktrine republikanizma suštinski su republiku poimale kao doktrine mješovite vlasti i međusobne kontrole staleža i društvenih grupa. Nakon *republikanskog kopernikanskog zaokreta* iz 1789. godine republikanizam postepeno ide ka svom savremenom značenju: doktrini (pravima) ograničene i kontrolisane vlade i vladavini na osnovu saglasnosti (pristanka). Akcenat je prebačen s problema međusobne kontrole centara političke moći, na ograničavanje ingerencija (moći) vlasti spram građanina. Liberalna proceduralna republika jeste idealnotipski model ovog shvatanja republikanizma. Ključno odstupanje od ove tendencije predstavlja novija doktrina „civic republikanizma”.

Ovaj zaključak možemo ilustrovati i podržati sledećom šemom:

Na apscisi je predstavljen istorijski slijed pojavljivanja važnih republikanskih država, dok je na ordinati predstavljen stepen kojim data republika ide ka republici kao „formi vladavine”. Što je više izdignuta na ordina-

ti, republika je više „forma vladavine”, a ne samo forma vlasti. Vidimo da je tendencija unutar savremenog republikanizma pomjeranje ka toj vrsti republika. Ključni datumi, u kontekstu republikanizma koji želimo

razjasniti u ovom tekstu jesu 1789. godina i uspostava francuske i američke republike, te 1797. godina, godina pada Venecije. Uslovno rečeno, ti datumi označavaju kraj starog i početak novog republikanizma. Dijagram jasno ilustruje da je republikanizam kao forma vladavine u istorijskom usponu, dok je republikanizam redukovano na formu vlasti u stagnaciji (naročito se to vidi u opadanju „socijalističkih” republika).

Još jedna stvar koja je očita iz ovog dijagrama jeste postojanje nečeg što bismo mogli nazvati „republikanski rascjep” – period od pada rimske republike pa do uspostave republikanskog uređenja u Veneciji. Taj rascjep koincidira s tzv. „mračnim dobom”, što će reći da je osnovana tvrdnja kako je republikanizam dijete prosvjetiteljstva. Kako onog antičkog iz doba uspona Atine, tako i ovog modernog, začetog u italijanskoj renesansi. S tim da se tek nakon francuskog prosvjetiteljstva pojavljuje moderni republikanizam kao forma vladavine, dok je renesansni republikanizam i dalje bio dominantno forma vlasti.

REFERENCE

- Abbot, Frank. (1963). *A history and description of Roman political institutions*. Noble Printers. New York.
- Ackerman, Bruce. (2010). *The decline and fall of the American republic*. Harvard University Press.
- Alexander, Michael. (2006). „Law in the Roman Republic”. *A companion to the Roman Republic* (ed: Nathan Rosenstein, Robert Morstein-Marx). Blackwell Publishing. Oxford. Pp: 236-255.
- Altiser, Luj. (2003). „Teorija i politička praksa”. *Prelom*. 5(3). Beograd. pp.7-27.
- Bellamy Richard. (2007). *Political constitutionalism: a republican defence of the constitutionality of democracy*. Cambridge University Press.
- Blunt, David. (2020). The case for epistocratic republicanism. *Politics*, 40 (3): pp. 363-376.
- Carrington, Dorothy. (1976). „The Corsican constitution of Pasquale Paoli (1755-1769)”. *The English Historical Review*, Volume LXXXVIII, Issue CCCXLVIII, July 1973, Pages 481-503
- Chambers, D., Pullan, B. (2001). *Venice*. University of Toronto Press. Toronto.
- The Constitution of United States*. Dostupno na: <https://www.archives.gov/founding-docs/constitution-transcript>. Pristupljeno: 25. 3. 2021.
- Deniaux, Elizabeth. (2006). „Patronage”. *A Companion to the Roman Republic*. (ed: Nathan Rosenstein, Robert Morstein-Marx). Blackwell Publishing. Oxford. Pp: 401-419.
- Dil Šarl. (2019). *Mletačka republika. Venecija, republika patricija*. Evoluta. Beograd.
- Duncan, K. (2006). *Reforming republicanism in nineteenth-century Britain*. Honohan, Jennings (ed), 2006: 41-52.
- Edelstein, Dan. (2009). *The Terror of Natural Right – Republicanism, the Cult of Nature and the French Revolution*. The University of Chicago Press. Chicago.
- Everdell, William R. (2000), *The End of Kings: A History of Republics and Republicans*. University of Chicago Press. Chicago.

- Đurić, Miloš (1983). „Periklova nadgrobnja besjeda”. *Istorija starih Grka do smrti Aleksandra Makedonskog*. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva. Beograd: str. 142-147.
- Foster, Herbert Darling. (1908). „Calvin’s Programme for a Puritan State in Geneva, 1536-1541”. *The Harvard Theological Review*. 1(4). pp. 391-434 .
- Fritz, Christian G. (2008). *American Sovereigns. The People and America’s Constitutional Tradition Before the Civil War*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Gleason Elisabeth. (1993). *Gasparo Contarini: Venice, Rome and Reform*. Berkeley.
- Goldford, Dennis. (2005). *The American Constitution and the Debate over Originalism*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Griffin, Stephen M. (1996). *American Constitutionalism*. Princeton University Press. Princeton.
- Grubiša, Damir. (1998). „Kako čitati ‘Vladara’”. *Vladar*. Globus. Zagreb.
- Gruen, Erich S. (2006). „Romans and Others”. *A Companion to the Roman Republic*. (ed: Nathan Rosenstein, Robert Morstein-Marx). Blackwell Publishing. Oxford. Pp: 457-477.
- Haakonssen, Knud. (1995). „Republicanism”“. *A Companion to Contemporary Political Philosophy*. Robert E. Goodin, Philip Pettit (ed). Cambridge. Blackwell.
- Hammersley Rachel. (2020). *Republicanism: An Introduction*. Polity Press. Cambridge.**
- Hayek Friedrich. (2013). *Law, Legislation and Liberty*. Routledge. London.
- Honohan, Iseult. (2002). *Civic Republicanism*. Routledge. London.
- Honohan, I., Jennings, J. (ed). (2006). *Republicanism in Theory and Practice*. Routledge. London.
- Horowitz, M.C. (2005), „Republic”, *New Dictionary of the History of Ideas*, vol.5. Charles Scribner’s Sons. Detroit.
- Janeković-Römer, Z. (1999). *Okvir slobode. Dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*. Zavod za povijesne znanosti HAZU. Dubrovnik.
- Янин В.Л. (ур.). (2007). *Великий Новгород. История и культура IX-XVII веков. Энциклопедический словарь*. Нестор. Санкт Петербург.
- Jehne, Martin. (2006). „Methods, Models, and Historiography”. *A companion to the Roman republic* (ed: Nathan Rosenstein, Robert Morstein-Marx). Blackwell Publishing. Oxford. Pp: 3-28.
- Jennings, J. (2006). *Two philosophers of the French Republic*. (in: Honohan, Jennings (ed): 53-66).
- Jones, Nicholas. (2008). *Politics and society in Ancient Greece*. Praeger Publishers. Westport.
- Kant, I. (2020). *Pravno-politički spisi*. Politička kultura. Zagreb.
- Kant, I. (2007). *Zasnivanje metafizike morala*. Dereta. Beograd.
- Kant, I. (1996). *Prema vječnom miru*.

Politička misao, XXXIII (1): 3—9.

Kommers, Donald P., Finn, John E., Jacobshohn, Gary J. (2009). *American Constitutional Law*. The Rowman & Littlefield Publishing Group. Plymouth.

Костомаров Н.И. (1994). *Русская республика История Новгорода, Пскова и Вятки*. „Чарли”. Смоленск.

Kromkowski, Charles. (2002). *Recreating the American Republic*. Cambridge university press. Cambridge.

Linott, Andrew (2003). *The constitution of the Roman Republic*. Oxford University Press. Oxford.

Machiavelli, N. (1998). *Vladar*. Nakladni zavod Globus. Zagreb.

Martin, John, Romano, Dennis (ed). (2000). *Venice Revisited. The History and Civilisation of an Italian City-State 1297-1797*. The John Hopkins University Press. Baltimore.

Maynor, J. (2003). *Republicanism in the Modern World*. Polity Press, Cambridge.

McAfee, Thomas B., Bybee, Jay S., Bryant, Christopher A. (2006). *Powers reserved for the people and the states: a history of the Ninth and Tenth Amendments*. Praeger Publishers. Westport.

McCormick, John. (2003). „Machiavelli against Republicanism”. *Political Theory*. 31(5). pp. 615-645.

McGoldrick, Jammes. (2005). *Limits on states: a reference guide to the United States Constitution*. Praeger Publishers. Westport.

Molnar, Aleksandar. (2012). „Romantičarski republikanizam Žan-Žaka Rusoa i ženevska republika.” *Političke perspektive*, 2(3): str. 7-21.

Monter William. (1979). „Historical Demography and Religious History in Sixteenth-Century Geneva”. *The Journal of Interdisciplinary History*. 9(3). pp. 399-427.

Mouritsen, P. (2006). Four models of republican liberty and self-government. (in: Honohan, Jennings (ed): 17-38.

Muir, Edward. (2000). „Was There Republicanism in the Reaissance Republics?” *Venice Revisited. The History and Civilisation of an Italian City-State 1297-1797*. (ed: John Martin, Dennis Romano). The John Hopkins University Press. Baltimore. pp: 137-166.

North, John A. (2006). „The Constitution of the Roman Republic”. *A companion to the Roman republic* (ed: Nathan Rosenstein, Robert Morstein-Marx). Blackwell Publishing. Oxford. Pp: 256-277.

North, Michael. (2015). „The Hanseatic League in the Early Modern Period”. *A Companion to the Hanseatic League* (ed: Harreld Donald). Brill. Boston.

Pavlović, Vukašin. (2007). „Makijaveli: republikanizam i tehnologija vlasti”. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*. Beograd. pp. 45-80.

Pettit, P. (1997). *Republicanism – A Theory of Freedom and Government*. Clarendon Press. Oxford.

Pettit, P. (2012). *On the People's Terms – A Republican Theory and Model of Democracy*. Cambridge University Press. Cambridge.

- Pii, Eluggero. (2002). „Republicanism and Commercial Society in Eighteenth-century Italy”. (Skinner, Q., (ed) van Gelderen M.). *Republicanism – A Shared European Heritage*; vol II: *The Values of Republicanism in Early Modern Europe*. Cambridge University Press. pp. 249-274.
- Popper Karl, (1993). *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*. Bigz. Beograd.
- Quill, L. (2006). *Liberty after liberalizm – civic republicanism in a global age*. Palgrave Macmillan. New York.
- Regent Nikola. (2002). Popper i atenska demokracija. *Politička misao*, XXXIX(3): 20-41.
- Rösch Gerhard. (2000). „The Serrata of The Great Council and Venetian Society 1286-1323”. *Venice Revisted. The History and Civilisation of an Italian City-State 1297-1797*. (ed: John Martin, Dennis Romano). The John Hopkins University Press. Baltimore. pp: 67-87.
- Sandel, M. (1996). *Democracy's Discontent – America in Search of a Public Philosophy*. The Belknap Press. Cambridge, Massachusetts.
- Savanović, A. (2019). *Teorija Republike*. Banjaluka: Fakultet političkih nauka
- Savanović, A. (2011). “Makijevelistički zao-kret tradicionalne političke paradigme: od etike ka praktičnopolitičkim tehnikama”. *Filozofski godišnjak*. 7(7). Banja Luka: pp.189-230
- Schwarzmall, John. (2006). „Republican theory and democratic transformation”. *Republicanism in Theory and Practice*. Honohan, I., Jennings, J. (ed). Routledge. London. Pp. 140-153.
- Sealey, Raphael. (1987). *The Athenian Republic. Democracy or the rule of law?*. University Park. London.
- Shotter, David. (1994). *The Fall of the Roman Republic*. Routledge. London.
- Silvestrini Gabrielle. (2007). „Le républicanisme de Rousseau mis en contexte: le cas de Genève”. *Les Études philosophiques*. 83(4), pp: 519-541.
- Sinclair, R.K. (1991). *Democracy and participation in Athens*. Cambridge university press. New York.
- Skinner, Q., van Gelderen M. (ed). (2002). *Republicanism – A Shared European Heritage*; vol I: *Republicanism and Constitutionalism in Early Modern Europe*. Cambridge University Press.
- Skinner, Q., van Gelderen M. (ed). (2002). *Republicanism – A Shared European Heritage*; vol II: *The Values of Republicanism in Early Modern Europe*. Cambridge University Press.
- Stanić, Damjan. (2021). Realizacija Rousseauovog (demokratskog) republikanizma u političkom poretku (demokratske) republike Korzike (1755–1769)? *Političke perspektive*, 11 (1): pp.75-94.
- Straumann, Benjamin. (2011). Constitutional thought in the late Roman republic. *History of political thought*. 32 (2).
- Struve, V., Kalistov, D. (2006). *Stara Grčka*. Book&Marso. Subotica.
- Thorley, John. (2004). *Athenian democracy*.

Routledge. London.

Viroli, M., Bobbio, N. (2002). *The Idea of the Republic*. Polity Press. Cambridge.

Volkman-Schluck, Karl Heinz (1974). „Pori-jeklo pravne države u ideji slobode”. *Politička filozofija*. Nolit Zagreb: 63-83.

Yakobson, Aleksander. (2006). „Popular Power in the Roman Republic”. *A Companion to the Roman Republic*. (ed: Nathan Rosenstein, Robert Morstein-Marx). Blackwell Publishing. Oxford. Pp: 383-399.

WHAT IS 'REPUBLICANISM'?

REPUBLIC AS 'A FORM OF AUTHORITIES' AND AS 'A FORM OF RULE'

Key words

Republicanism; rule; authorities; republic.

Author

*Aleksandar Savanović,
full professor, Faculty of
Political Sciences, University
of Banja Luka, Bosnia
and Herzegovina.*

Correspondence

aleksandar.savanovic@fpn.unibl.org

Field

Political theory

Summary

In this paper, we discuss the meaning of the words 'republic' and 'republicanism'. These words are classic political terms, frequently used in political theory and political practice as well. Still, do they convey clear and unambiguous meaning to everybody? Is it possible to find a single sense and meaning of the word republic/republicanism? Is something like that even necessary? How to understand and justify the intense contemporary scientific discussion on that topic? In general, it is possible to use three types of classification. First, we can analyze different theories of republicanism, such as the ones we have in the works of Machiavelli, Kant, and alike. Secondly, it is possible to analyze the different historical forms of the notion of republic - for example, Roman Republic, Republic of Venice, or the United States. Thirdly, we can analyze different doctrines of republicanism, such as the so-called liberal republicanism or civic republicanism. In this text we will go through these forms of republic and republicanism using the Kantian formula of 'government' and 'sovereignty'.

DOI

10.5937/politeia0-41326

Paper received on

11.09.2022.

Paper accepted for publishing on

29.11.2022.